

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования и науки Республики Тыва

Управление образования Администрации Тоджинского района

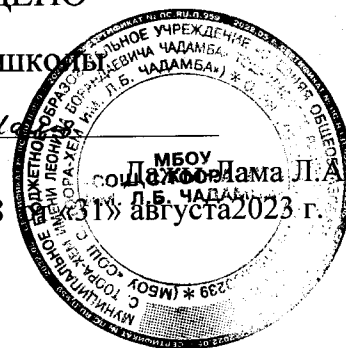
МБОУ «СОШ с.Тоора-Хем им.Л.Б.Чадамба»

УТВЕРЖДЕНО

Директор школы _____

Рашид-Ла...

Приказ №98

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного курса «Родная (тувинская) литература»

для обучающихся 5-9 классов

Тоора-Хем 2023

ТАЙЫЛБЫР СӨС

Төрээн чогаал эртемниң өөредилге-методиктиг комплекзинге хамааржыр ажылчын программа «Кол ниити өөредилгениң 5–9 класстарынга «Төрээн (тыва) чогаал» эртемниң чижек өөредилге программасынга» (улаштыр – Программа) даянып, 5-7 класстарның «Төрээн чогаал», 8-9 класстарның «Тыва чогаал» өөредилге номнарынга дүүштүр кылдынган.

Өөредилгениң Федералдыг күрүне стандартызының (улаштыр – ӨФКС) «Родной язык и родная литература» деп өөредилге кезээнде киирген «Төрээн чогаал» эртемин шингээткениниң түннелдерин кичээнге алган. Программада Россия Федерациязының хамаатызының мезү-шынар сайзыралынга болгаш кижизидилгезинге хамаарышкан Концепциясында айыттынган чүүлдерни болгаш Тыва Республиканың регионалдыг, этнокультурлуг онзагайларын, ол ышкаш Россия чоннарының хамааты ниитилелинге хамаарышкан эп-сеткил каттыштырылгазы, культуралар аразында чөптүг харылзаа тургузар сорулгаларының бүгү байдалдарын барымдаага ап, өөренип көргөн.

Чижек Программаның кол таваа кылдыр дараазында хоойлу, доктаал, саавырлар алдынган:

- Конституция Российской Федерации (с изменениями на 01.07.2020 г.) ст. 26;
- Федеральный закон от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации»;
- Федеральный закон от 03.08.2018 г. № 317-ФЗ «О внесении изменений в статьи 11 и 14 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации»;
- Приказ Министерства образования и науки РФ от 17 декабря 2010 г. № 1897 «Об утверждении федерального государственного

образовательного стандарта основного общего образования» (в редакции приказа Минобрнауки России от 31 декабря 2015 г. № 1577);

– Конституция Республики Тыва (с изменениями на 12.04.2019 г.) ст.5, 24;

– Закон ВХ-I «О языках в Республике Тыва» от 31.12.2003 г. № 462 (с изменениями на 12.04.2019 г.);

– Закон Республики Тыва от 21.06.2014 г. № 2562 ВХ-1 «Об образовании в Республике Тыва» (с изменениями на 02.06.2019 г.).

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИНИҢ НИИТИ ХАРАКТЕРИСТИКАЗЫ

Төрээн (тыва чогаал) эртеми – Тыва Республиканың школаларының өөредилге планында кирип турар кол эртемнерниң бирээзи. Уругларның делегей көрүүшкүнүн делгемчидеринге, хамааты туружун тодарадырынга, угаан-бодалын, иштики сагыш-сеткилин хевирлээринге ук эртемниң салдары улуг.

Россия Федерациясында өөредилге адырында «2100 чылдың школазы» төлевилелдин чугула угланышкыннарының бирээзи уругларны амыдыралга белеткеп каары бооп турар. Школага шингээткен билиин амыдыралга чөптүг ажыглап, ниитилелге бодун таарымчалыг алдынып база шын ужур-уткалыг чурттап билир кижини белеткээринге эртем бүрүзү аразында харылзаалыг, өөредилге болгаш кижизидилге ужур-уткалыг.

Чогаал эртеми – амыдыралдың көрүнчүү, ындыг болганда, төрээн (тыва) чогаал эртемин өөредириниң сорулгалары, оларны боттандыраарының ажылдары тыва чогаал эртемин амыдырал-биле холбаалыг, Россия чоннарының болгаш даштыкы чогаалчыларның чогаалдары-биле деңнелгелиг ханы сайгарып билир, бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, чогаадыкчы арга-шинектиг кижини хевирлээринче угланган.

Тыва чогаал кичээлдериниң өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар.

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг, мөзү-бүдүжү чараш болурунга өөредир аргалыг база уран чүүлдүн өске-даа хевирлери дег, уругларны эстетиктиг көрүжү делгем болурун быжыглаар өөредиглиг болгаш кижизидикчи салдарлыг. Уругларны делегей көрүүшкүнүн делгемчидип, эстетиктиг негелделерин хандырып, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш ниитилел долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, ханы угаап боданып амыдыраарын чогаал кижизидер.

Чечен чогаал-биле харылзаа уругларны угаап-боданыр арга-шинээн сайзырадыр. Чогаалчыны делегейи, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныштырар арганы уругларга бербешаан, чогаал чоннуң амыдыралындан, улустуң аас чогаалындан, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазындан үндезинин ап турарын башкы билиндирер. Бодун долгандыр турар чүүл бүрүзүн үнелеп чурттаарын сүмелээн кандыгдаа чогаал уругнуң билиин делгемчидер, делегей-биле харылзааны тудуп өөрениринге чаңчыктырар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле чоок таныштырарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деңнеп, чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып өөрениринге чаңчыктырар.

Амыдыралды чүгле сеткил-хөлзээшкинниг хүлээп эвес, а янзы-бүрү талаларындан медреселди-биле сайгарып чаңчыгарын уругларга өөредири – төрөөн чогаал эртемниң сорулгазы, ынчангаш чогаалды төөгү, бойдус, философия, психология, педагогика, уран чурулга болгаш өске-даа эртемнер-биле холбаштырып, сайгарып шингээттирери дыка чугула. Ынчангаш чогаал эртемни «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес.

Өөредилгениң «Филология» кезээнде «төрээн (тыва) чогаал» болгаш «төрээн (тыва) дыл» эртемнери аразында сырый холбаалыг, ук эртемни өөрөнгениниң түңнелинден төрээн дылынга ынаа, хумагалы, тыва чогаалды, Тываның төөгүзүн, алдарлыг кижилерин билир арга-шинээ тодараттынар. Тыва чуртунуң ёзулуг хамаатыларын хевирлээр өөредилге болгаш кижизидилге айтырыглары ийи эртемни Тываның төөгүзү, географтыг девискээри дугайында болгаш өске-даа эртемнерни сырый холбаштырып өөрөткенинден боттаныр. Уругларның аас болгаш бижимел чугаазын байыдары, кандыг-даа байдалдарга дүүштүр чугаа культуразын сагып билири, харылзажылганың шын, чогумчалыг талаларын ажыглап шыдаар арга, мергежилдерни шингээттирери чогаал болгаш дыл кичээлдериниң чергелешкек үндезин сорулгалары болуп турар. Ындыг болганындан чогаал дылының уран-чечен аргаларын ханы сайгартып өөредир ажылдар сөс бүрүзүнүң онзагайын эскерер, лексиктиг уткаларынга дүүштүр аас болгаш бижимел чугаага төрээн дылының чаражын илередип билиринге, чөптүг ажыглаарынга, лингвистиктиг ханы сайгарылгалыг ажылдарны кылып өөрениринге, боданырынга уругларны чаңчыктырар, кижизидер.

5-ки класстан эгеллеп уруглар мурнунда класска өөрөнгөн билиглерин улам быжыглап, улаштыр кол ниити өөредилгениң негелделеринге дүүшкен литература теориялыг терминнер-биле таныжар, чечен чогаалдың дылының чурумалдыг аргаларының чогаалга салдарлыын илередип, найырал, төөгү, бойдус камгалалы болгаш өске-даа темаларга бижиттинген чогаалдар-биле таныжылгазын уламчылап, сайгарып өөренир.

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИН ӨӨРЕДИРИНИН СОРУЛГАЛАРЫ

Сорулга: төрээн (тыва) чогаал эртеминге даянып, сагыш-сеткил, делегей көрүүшкүнү делгем, чаагай үзел-бодалдыг, чогаадыкчы арга-шинектиг, кижилер аразында харылзажылганың бүгү талалыг кылдыныгларын билир, бедик хамааты туруштуг кижини өөредип, кижизидип, сайзырадырынга *таарымчалыг байдалдарны тургузары*.

Сорулгаларын күүседириниң аргалары:

– амыдыралды бүгү талалыг онзагай көргүзөр уран чүүлдүң бир хевири болур чечен чогаалды чүгле сагыш-сеткил хайныышкыны-биле хүлээп номчуурун эвес, а номчаанын ханы сайгарып, бодунуң бодалын (туружун) бадыткалдыг тайылбырлап база өскелерниң туружун (бодалын) дыңнап, өөренип, деңнеп өөрениринге чаңчыктырары;

– чогаал, сөзүглел төрээн чонунуң ыдыктыг үнелериниң, чаңчылчаан амыдыралының үндезинин илереткен чепсек дээрзин билиндирери;

– төрээн (тыва) болгаш Россия чоннарының биче буурай база делегей чоннарының чогаалдарын сайгарып өөрениринге төрээн дылдың үнезин, ооң эгээртинмес байлаан меделердии-биле ажыглап өөренирин билиндирер ажылдар;

– чечен чогаал авторнуң онзагай, бот-тускайлаң, уран-чечен делегейи, уран чүүлдүң бир хевири дээрзин таныштырар ажылдар;

– чогаал эстетиктиг болгаш мөзү-шынар илередир чепсек дээрзин тодарадыр ажылдар;

– тема болгаш идеяны тодарадырынга сөзүглелдин уjur-утказын, дылының уран чурумалдыг аргаларының, тургузуунуң онзагайын, бижиттинген аянын тодарадыр ажылдар;

– тыва чогаалды өске чогаалдар-биле, уран чүүлдүң өске хевирлери-биле деңнеп сайгарар ажылдар;

– уругларның чогаадыкчы арга-шинээн сайзырадыр ажылдар;

– класска азы бот-тускайлаң номчаан чогаалдарыңга хамаа-рыштыр шүгүмчүлелдиг чүүлдерни, үнелелдерни бодунуң деңнели-биле угаап-бодап, шын чугаалап, бижип өөрениринге чаңчыктырар ажылдар;

– чогаалда чуруттунган амыдыралды бүгү талазындан өөренип көрүп, чогаал маадырларыңга, хөделиишкиннеринге хамаарыштыр бодунуң хамаарылгазын, туружун илередип өөренирин хевирлээр ажылдар;

– аас болгаш бижимел ажылдарга бодалын чогаал сөзүглели-биле бадыткап, тода илередип өөредиринге угланган ажылдар;

– бижимел чугааның хевирлерин (тоожуушкун – бердинген чижекке дүүштүр сөзүглелди тургузары; угаап-сайгарары – айты-рыгларга бижимел харыы бээри; тодарадып бижири – маадырның ха-рактеристиказын тургузары) күүседип өөрениринче угланган ажылдар;

– бодунуң көрүжү-биле сөзүглел чогаадып шыдаар база чуруктарга даянып, чогаадыкчы арга, мергежилди сайзырадыр ажылдар;

– өске чоннарның ёзу-чаңчылдарын сонуургаар, кижилер-биле эптиг-чөптүг харылзажылганы кижизидеринче угланган ажылдар;

– кандыг-даа чогаалдарны номчуп, амыдыралчы билиглерни шингээдип ап, хостуг үезин шын ажыглап өөредир ажылдар;

– чечен чогаал – чогаалчының (авторнуң) делегейи, ооң амыдыралды номчукчуга таныштырарының хуу көрүжү дээрзин уругларга таныштырары, угаан-медерелинге быжыглаар ажылдар;

– номчаан чүүлүн сайгарылгалыг хүлээп ап көрүп, бодунуу-биле тайылбырлап билиринге чаңчыктырар ажылдар;

– чечен чогаалды медерелдиг, утказын ханы билип номчууру ажыктыг, өөредиглиг, кижизидилгелиг дээрзин билиндирип, бот-тускайлаң ном номчуурунга хереглелин хандырып, чаа чогаалдарны сонуургап номчуурунга кижизидер ажылдар;

– тыва дылыңга, ёзу-чаңчылдарыңга хумагалыг болурун кижизидер ажылдар;

– чогаалдарга болгаш уран чүүлдүн өске хевирлеринге даянып, кижизиг аажы-чаңга, хамааты бот-медерели бедик, төрөөн чуртунга шынчы чорукка кижизидер ажылдар;

– өөреникчилерниң аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр ажыл-чорудулга.

ТӨРӨӨН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

Россия Федерациязының өөредилге черлеринге чогаал эртемин албан өөредир сүме ёзугаар өөредилгениң Федералдыг базистиг планында кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгеге төрөөн (тыва) чогаал эртемин шиңгээдир 4 дугаар вариантыны боттандырамынче угландырган турган¹. Ук вариант ёзугаар төрөөн (тыва) чогаалды өөредириниң хуваалдазын 5–9 класстарга тус-тузунда 102 шакка үлелгелиг берген.

Россия Федерациязының өөредилге яамызының *доктаалдары болгаш дужаалдары* база Россия Федерациязының өөредилге черлеринге чижек өөредилге планнарынга, Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгеге төрөөн (тыва) чогаал эртемин шиңгээдиринге шактар үлелгезинге чаңгыс эвес өскерилгелер тургулай бээрин болгаш ажылчын программаның тургузукчуларынга ортумак байдалды тургузарын чугулага ап, бердинген Програмада төрөөн (тыва) чогаал эртемин өөрениринге 68 шакты чижеглей кылган.

¹ 2021–2022 өөредилге чылында Тыва Республиканың өөредилге черлеринге өөредилге планнарын тургузары-биле ажылдап кылдырган методиктиг сүмелер (ТР-ниң өөредилге яамызының дужаалы № 829-д, июнь30, 2021 ч.). Тус-тус өөредилге организацияларынга ажылчын программаның тургузукчулары школазының угланышкыннарынга дүүштүр шактарны таарыштыр салып алыр аргалыг.

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИНИҢ УЖУР-УТКАЛЫГ КЕЗЭЭ

5 КЛАСС

Улустуң аас чогаалы

Тоолдар. Дириг амытаннар дугайында тоолдар: «Чеди иелиг Чес-Мыйыс», «Кускун биле үгү».

Хуулгаазын тоолдар: «Тос оолдуг Доктагана кадай».

Анаа тоолдар: «Чаңгыс ой аъттыг үш алышкы», «Балыкчы Багай-оол».

Фольклор. Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр. Тывызык.

Авторлуг тоолдар.

Кудажы К-Э. К. «Кым эң ажыктыгыл?».

Сюрюн-оол С. С. «Карактар дугайында маргылдаа».

Чулдум Ч. М. «Тарааның тывылганы».

Эргеп М. С. «Хек чүге ыраажы болганыл?», «Чартык арбай».

Тыва проза

Куулар Н.Ш. Тоожу «Танаа-Херелдин чуртунда» (шилиттинген эгелер).

Кужугет М. А. Чечен чугаа «Азыранчып чорааш...».

Саган-оол О. К. Чечен чугаа «Эжишкилер».

Сарыг-оол С.А. «Эдер амытаннар» (тоожудан эге).

Сувакпит О. О. Чечен чугаа «Аът чарыжы».

Суван Ш. М. Тоожу «Хүн-Херелден аалчылар», чечен чугаа «Кара-Баштыг».

Сюрюн-оол С. С. Чечен чугаа «Ус-кушкаш».

Өлчей-оол М.К. «Тергелиг аът» («Хөөрээрнин чугаалары» деп номдан).

Чадамба Л. Б. Тоожу «Аян-чорук» (шилиттинген эгелер).

Эргеп М. С. Тоожу «Өдүгенде чайлаг» (шилиттинген эгелер).

Тыва поэзия

Иргит Л. Х. Басня «Теве».

Кюнзегеш Ю. Ш. Шүлүк «Сиген шөлүнге», «Эзимнернин ыры».

Лудуп Р. Д. Шүлүк «Таваар, маажым бадып келгеш...».

Пюрбю С. Б. Шүлүк «Ынак Тывам».

Серен С. С. Басня «Ном биле Портфель».

Сарыг-оол С. А. Шүлүк «Ном», «Маадыр Чүргүй-оол».

Сувакпит О. О. Шүлүк «Россияга алдар», «Кечил-оолдун солдаттары»; басня «Арзылаң биле Пар».

Үержаа А. (А. Ү. Күжүгет). Шүлүк «Ие дылым».

Тыва драматургия

Донгак Э. Л. Ши «Буянныг амытаннар».

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы.

Леонардо да Винчи. Притчалар. «Итпиктер болгаш оларның оолдары», «Пеликан».

Муса Джалиль. Шүлүк «Укчугаштар».

Санги В. М. Тулаага ужуражышкын («Баштайгы олча» / «Время добычи» деп номдан).

Литература теориязы

Деңнелге. Улустуң аас чогаалы. Тоолдар. Эпитет. Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр. Тывызыктар. Пейзаж. Авторлуг тоолдар. Диригжидилге. Басня.

Шээжилээр чогаалдар

Кюнзегеш Ю. Ш. «Сиген шөлүнде». Сарыг-оол С. А. «Ном». Сувакпит О. О. Басня «Арзылаң биле пар», шүлүк «Россияга алдар». Үержаа А. Шүлүк «Ие дылым».

6 КЛАСС

Улустуң аас чогаалы

Мифтер болгаш тоолчургу чугаалар.

«Ай, хүн», «Үгер канчап дээрже үне бергенил?», «Кижичи канчап эң-не күштүг амытан болганыл?», «Чеди-Хаан сылдыс», «Күскениң чылга киргени», «Үттүг-Хая дугайында тоолчургу чугаа», «Хайыракан дагларының дугайында», «Теве-Адар».

Төөгү чугаалар. «Амыр-Санаа дугайында төөгү чугаа», «Кыры сөөгү», «Хөөмейлээр Бүдүкпен».

Улустуң ырлары. «Кадарчы», «Ала караан дешкен болза», «Межегей», «Самагалдай», «Хандагайты», «Очаландан кедилерин», «Тооруктуг долгай тандым», «Өдүген-Тайга», «Чашпы-Хем». «Алды баштыг Кара-Дагны», «Дөге-Баары».

Улустуң ырлары. Кожамыктар.

Алгыш-йөрээлдер. Хам алгыштары.

Авторлуг тоолдар. Сарыг-оол С. А. «Агар-Сандан ыяш».

Тыва проза

Дуюнгар М. М. Чечен чугаа «Хлеб».

Сарыг-оол С. А. Чечен чугаа «Ол-ла Маскажык».

Сувакпит О.Ө. Чечен чугаа «Буянның сергези».

Суван Ш. М. Чечен чугаа «Кижичи-Бүрүс», «Азыранды».

Тока С. К. Роман «Араттың сөзү» (шилиттинген эгелер).

Ойдан-оол Х. М. Тоожу «Эзир» (шилиттинген эгелер).

Тыва поэзия

Даржай А. А. Шүлүк «Өгге йөрээл».

Доржу М. Б. Шүлүк «Экии, Тывам!».

Козлова С. В. Шүлүк «Аъттыг-шеригжи кыс».

Кудажы К-Э. К. Басня «Маргылдаа».

Молдурга С. Б. Шүлүк «Амытаннар чылы».

Сарыг-оол С. А. Шүлүк «Күс».

Сүрүң-оол С.С. «Аът биле оор».

Тыва драматургия

Көк-оол В. Ш. Ши «Чаргы».

Танова Е. Т. Ши «Илбилиг согун».

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы.

Братья Гримм. Тоол «Ак чылан».

Бурят улустуң аас чогаалы. Алтаргана.

Крылов И. А. Басня «Шиижек биле көге буга».

Неверов А. С. Тоожу «Аыштыг-чемниг Ташкент хоорай»

(шилиттинген эгелер).

Оралбаев У. О. Шүлүк «Тыва черге мөгейиг».

Литература теориязы

Мифтер, тоолчургу чугаалар болгаш төөгү чугаалар. Ыр, кожамык дугайында билиг. Тыва улустуң ырылары. Гипербола болгаш литота дугайында билиг. Басня дугайында билиг. Чогаал маадырының дугайында билиг. Проза болгаш шүлүк чогаалының ылгавырлыг талалары.

Шээжилээр чогаалдар

Доржу М. Б. Шүлүк «Экии, Тывам!».

Кудажы К-Э. К. Басня «Маргылдаа».

Сарыг-оол С. А. Шүлүк «Күс».

Тока С. К. Тоожу «Араттын сөзү» («Мерген» деп эгеден үзүндү).

7 КЛАСС

Улустуң аас чогаалы

Маадырлыг тоолдар (эпос). «Танаа-Херел» «Бокту-Кириш, Бора-Шээлей».

Тыва проза

Бадра И. У. Роман «Ужудукчу Кидиспей» (шилиттинген эгелер).

Доржу М. Б. Чечен чугаа «Дайынныг кино көргөш».

Иргит И. Б. Чечен чугаа «Эргим Уля угбай».

Кенин-Лопсан М. Б. Тоожу «Хайыралыг Калчан-Шилгим» (шилиттинген эгелер).

Кудажы К-Э. К. Тоожу «Кызыл-Бөрттүг» (шилиттинген эгелер); чечен чугаа «Степан Сарыг-оолдун плантациязы».

Пюрбю С. Б. Тоожу «Эргеппей дугайында тоожу» (шилиттинген эгелер).

Саган-оол О. К. «Найырал».

Сарыг-оол С. А. Чечен чугаа «Соругга», роман «Аңгыр-оолдун тоожузу» (шилиттинген эгелер).

Суван Ш. М. Чечен чугаа «Чээн оол».

Тока С. К. Роман «Араттың сөзү» (шилиттинген эгелер).

Ховенмей Б. Д. Чечен чугаа «Чүү болганыл?» (шилиттинген эгелер).

Тыва поэзия

Кужутет М. А. Шүлүк «Бак сагыш башка халдаар».

Даржай А. А. Шүлүк «Авамга», шүлүк «Ровнога төрүттүнген шүлүктөр».

Доржу М.Б. Шүлүк «Аас чогаалы».

Лудуп Р. Д. Шүлүк «Улаастайга», «Чавыс-чавыс көжүп чоруур булуттарлыг».

Пюрбю С. Б. Шүлүк «Төрээн дылымга».

Сарыг-оол С. А. Шүлүк «Алдан-маадыр».

Серен-оол В.С. Шүлүк «Каң-кыс».

Сувакпит О.Ө. «Ылар», «Сат Бүрзекей дугайында баллада».

Тыва драматургия

Кудажы К-Э. К. Шии «Он бир».

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы.

Цэдэв Дожоогийн. Шүлүк «Гобиде өг».

Элляй С. Р. Шүлүк. «Экии, тыва чонум!».

Литература теориязы

Маадырлыг тоолдар (эпос) дугайында билиг. Чогаалдың темазы болгаш идеязы. Чечен чугаа дугайында билиг. Тоожу дугайында билиг. Композиция болгаш сюжет дугайында билиг. Шүлүк дугайында билиг. Шии дугайында билиг.

8 КЛАСС

Тыва проза

Байсалова З.С. Чечен чугаа «Тайга ээзи».

Доржу М.Б. Новелла «Даг эзири».

Дуюнгар М. М. Чечен чугаа «Авамның тону».

Кудажы К-Э. К. Тоожу «Тараа» (шилиттинген эгелер), «Танды кежиин»

Куулар Ч. Ч. Тоожу «Шораан» (шилиттинген эгелер).

Танова Е. Т. Тоожу «Иениң салым-хуузу» (шилиттинген эгелер).

Ховалыг М. Б. Тоожу «Ыдыктаан тук» (шилиттинген эгелер).

Чамыян К. Д. Тоожу «Ханы дазыл» (шилиттинген эгелер).

Тыва поэзия

Даржай А. А. Сонет «Авамга чечээм».

Доржу М.Б. Шүлүк «Аас чогаалы».

Кенин-Лопсан М. Б. Шүлүк «Хүттүң ужары» (өөрлөш шүлүктен шилилге).

Кюнзегеш Ю. Ш. Шүлүк «Чөөн чүктүң кижизи мен», шүлүк «Дыт».

Намзырай З. А. Шүлүк «Дуруяалыг шөл», шүлүк «Авам мени манап орар»

Сарыг-оол С. А. Шүлүк «Херээжен», шүлүк «Авамның ынак оглу», шүлүглел «Улуг-Хемим» (шилиттинген эгелер).

Сюрюн-оол С. С. Шүлүк «Ырла, Хемчик».

Уержаа А. (А. У. Кужугет). Шүлүк «Ажыл», шүлүк «Үш чүс харлыг кускуннуң чагыы».

Ховалыг А. Х-О. Шүлүк «Үш үне».

Тыва драматургия

Кок-оол В. Ш. Шии «Самбажык».

Сарыг-оол С. А. Либретто «Чечен биле Белекмаа» (шилиттинген эгелер).

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы.

Неверов А. С. Тоожу «Аыштыг-чемниг Ташкент хоорай» (шилиттинген эгелер).

Пушкин А.С. Шүлүк «Тураскаал».

Шиллер Ф. И. Шии «Кара сагыш болгаш ынакшыл» (шилиттинген эгелер).

Чогаал теориязы

Шүлүглел дугайында билиг. Шии дугайында билиг. Барымдаалыг чогаалдар дугайында билиг.

Шээжилээр чогаалдар

Кюнзегеш Ю. Ш. Шүлүк «Чөөн чүктүң кижизи мен».

Кенин-Лопсан М. Б. Шүлүк «Хүттүң ужары» (шилилге-биле).

Кудажы К-Э. К Тоожу «Тараа» (шилилге-биле).

Куулар Ч. Ч. Тоожу «Шораан» (шилилге-биле).

Сарыг-оол С. А. Шүлүглел «Улуг-Хемим» (шилилге-биле), шүлүк «Херээжен»; шүлүк «Авамның ынак оглу».

Сарыг-оол С. А. Либретто «Чечен биле Белекмаа» (шилилге-биле).

9 КЛАСС

Эрте-бурунгу түрк бижимел

«Күлтегин» («Күлтегинге тураскааткан биче бижик»). «Означенное суурдан тывылган бижик».

Тыва проза

Даржай А. А. Тоожу «Онгар» (шилиттинген эгелер), чечен чугаа «Он рубль».

Куулар Н. Ш. Тоожу «Аңнаашкын соонда болчаг» (шилиттинген эгелер).

Саган-оол О. К. Тоожу «Арат чоннуң мурнундан» (шилиттинген эгелер).

Сарыг-оол С. А. Тоожу «Белек» (шилиттинген эгелер).

Сегленмей Ф. Ш. Тоожу «Тын дээш демисел» (шилиттинген эгелер).

Танова Е. Т. Тоожу «Кара-Бай» (шилиттинген эгелер).

Тока С. К. Очерк «Каргыга чорааным».

Тыва поэзия

Даржай А. А. Шүлүк «Бурунгунуң изи-биле» шүлүк «Авамга», шүлүк «Тыва дылым».

Идам-Сюрюн М. Ы. Баллада «Союспаң».

Иргит И. Б. Шүлүк «Көжээ дажы».

Кюнзегеш Ю.Ш. Баллада «Көк-Эл», баллада «Багырның хылыжы».

Мижит Э. Б. Шүлүглел «Сүбедей».

Намзырай З. А. Шүлүк «Аяк хээлиг Тыва чуртум».

Өлчей-оол М. К. Шүлүк «Үш чүве кара», «Үш чүве дошкун», «Үш чүве дудуу».

Пюрбю С. Б. Шүлүглел «Чечек», шүлүк «Кара-Сут», шүлүк «Тулчуушкунче», шүлүк «Хайыракан», баллада «Кызыл кош».

Сарыг-оол С. А. Шүлүглел «Саны-Мөге» (шилиттинген эгелер).

Серен-оол В. С. Шүлүк «Өгже чалалга».

Эренчин В. Л. Шүлүк «Дөнен-Шилгим», шүлүк «Кадарчы уруг».

Тыва драматургия

Көк-оол В. Ш. Шии «Хайыраан бот».

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы.

Распутин В. Г. Тоожу «Дириг чорааш черле утпа» (шилиттинген эгелер).

Шекспир В. Шии «Ромео биле Джульетта» .

Чогаал теориязы

Очерк дугайында билиг. Баллада дугайында билиг. Шүлүк чогаалының лиро-эпиктиг хевириниң дугайында билиг. Трагедия – шии чогаалының хевири.

Шээжилээр чогаалдар

Даржай А. А. Шүлүк «Тыва дылым».

Мижит Э. Б. Шүлүглел «Сүбедей» (шилилге-биле).

Өлчей-оол М. К. Шүлүк «Үш кара», «Үш каржы», «Үш дудуу» (шилиттинген эгелер).

Пюрбю С. Б. Шүлүглел «Чечек» (шилилге-биле), шүлүк «Кызыл кош», шүлүк «Хайыракан».

Сарыг-оол С. А. Шүлүглел «Саны-Мөге» (шилилге-биле).

Серен-оол В. С. Шүлүк «Өгже чалалга».

Эренчин В. Л. Шүлүк «Дөнен-Шилгим», шүлүк «Кадарчы уруг».

Сарыг-оол С. А. Тоожу «Белек» (шилилге-биле).

Танова Е. Т. Тоожу «Кара-Бай» (шилилге-биле).

Көк-оол В. Ш. Шии «Хайыраан бот» (Караның монологу).

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЧОГААЛ ЭРТЕМИН КОЛ НИИТИ ӨӨРЕДИЛГЕ ДЕЦНЕЛИНГЕ ШИҢГЭЭТКЕНИНИҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

Сагыш-сеткил делегейин хевирлээринге хөй талалыг салдарлыг төрээн (тыва) чогаал эртемин өске эртемнер-биле холбаштырып өөредири үстүнде салдынган сорулганы чедип алырынга дээштиг. Төрээн (тыва) чогаал эртемин өөрөнгениниң түңнелдери предметтиг, метапредметтиг база бот-тускайлаң бооп илерээр.

Бот-тускайлаң түңнелдер төрээн дылынга, черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг; хамааты бот-медерели бедик, ада-чурт төөгүзүн, культуразын үнелеп билир; номчулгага сонuurгалдыг, чогаадыкчы ёзу-биле боданып шыдаар; өг-бүле, хөй-ниити база күрүне чергелиг хоойлу-дүрүмнү сагыш чоруур, сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чараш, эптиг-чөптүг аажы-чаңныг кижиниң хевирлеттингенин база төрээн (тыва) чогаалга өөрөнгөн билииниң деңнелин илередир.

Предметтиг түңнелдер төрээн (тыва) чогаалга өөрөнгөн бүгү теориялыг билиглерин (чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн, композициязының тургузуун, дылының уран чурумалдыг аргаларын дээш о.ө.) шингээткенин, уран чүүлдүн янзы-бүрү хевирлери-биле чогаалдың идеязын деңнеп, ханы сайгарып билир, чогаадыкчы арга-шинээ бедик номчукчунуң хевирлеттингениниң түңнелин илередир; аас болгаш бижимел чугаазы сайзыраңгай, чугааның байдалынга дүүштүр бодалдарын тода илередип шыдаар арга-шинээн тодарадыр.

Метапредметтиг түңнелдер билиг шингээдирииниң бот-хуу ажыл-чорудулгазын углап-баштап, аайлап билир, ниитилелге бодун шын алдынып, бодунуң туружун, үзел-бодалын камгалап билир, өөредилгени төрээн (тыва) чогаал эртеминден дашкаар шингээдип өөрөнгенин, тыва литератураның укталган дөстөрүн болгаш ооң төөгүзүнүн үе-чадаларының онзагай демдектерин, чогаал сайгарылгазын улустуң аас чогаалы, эрте-бурунгу түрк бижиктин тураскаалдары, төөгү, география дээш оон-даа өске эртемнер-биле сырый харылзаалыын тодарадып, бүгү эртемнерни чергелештир шингээдип өөренир арга, мергежилдерни билерин тодарадыр.

5-КИ КЛАССТЫ ДООЗУП ТУРА, ӨӨРЕНИКЧИНИҢ ШИНГЭЭДИР КОЛ БИЛИГЛЕРИ БОЛГАШ МЕРГЕЖИЛДЕРИ

Предметтиг түңнелдер

Өөреникчилер шингээдип алыр:

- чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадып билир;
- дылдың чурумалдыг аргаларын, чогаалда ооң салдарын тодарадып билир;
- улустуң аас чогаалының онзагайын илередип, ооң аңгы-аңгы хевирлерин сайгарып билир;
- улустуң аас чогаалында мөзү-шынар айтырыынга хамаарыштыр хар-назынынга дүүштүр тайылбырлыг сайгарылганы кылып билир;
- тоолдарның өөредиглиг ужур-утказын, кижизидикчи салдарын тайылбырлап билир; аас чогаалының дылының онзагайын тодарадып билир;
- маадырларның психологтуг байдалын тодарадып, характеристика берип, өске маадырлар-биле деңнелгелиг сайгарылганы кылып шыдаар;

– чогаал үзүндүлөрүн медеделдик номчуп база утказын сөзүглелге дүүштүр тода эдerti чугаалап билир;

– маадырларның хөделиишкиннеринге бот-хуузунуң хамаарылгазын чогаал сөзүглелинге даянып, бадыткалдыг тайылбырлап билир;

– чогаалды улустуң аас чогаалы-биле холбаалыг өөредири, оларның аразында харылзааны тодарадып билир;

– чогаалды рольдап аяныг номчуур;

– өөрөнгөн чогаалдарында мөзү-шынар айтырынга база амыдыралда үнелерни (маадырларның буянныы, эвилең-ээлдээ болгаш сагыш човаачалы, каржы аажы-чаңны эвилең чоруктуң ажып тиилээри дээш о.ө.) сайгарып билир;

– сөзүглелге план тургузуп билир;

– сөзүглелди план ёзугаар тода азы шилилгелиг эдerti чугаалаары;

– пейзаж – чогаалдың уран аргаларының бирээзи дээрзин билир;

– салдынган айтырыгларга аас-биле азы бижимел долу харылап шыдаар;

– чогаалда тоожукчу маадырның овур-хевириг ылгап билир;

– чогаалда маадырларның хөделиишкиннеринге бодунуң хамаарылгазын илередип шыдаар, чогаалда болуушкуннарның амыдырал-биле холбаалыгын эскерип билир;

– төлевилел, презентацияларны кылып билир (башкының удуртулгазы-биле).

Өөреникчи шиңгээдип ап шыдаптар аргалыг:

– уран-чечен чогаалдың кижиниң чуртталгазында таарымчалыг салдарын тодарадып билир;

– улустуң аас чогаалында көдүртүнгөн мөзү-шынар айтырыгын бодунуң көрүжү-биле тайылбырлап билир;

– улустуң аас чогаалының жанр талазы-биле хөй далалыгын сайгарып билир;

– хуулгаазын тоолдарның өске тоолдардан ылгавырлыг онзагайларын тодарадып шыдаар;

– тоолдарның угаан-меделер сайзыраарынга салдарлыгын тодарадып билир;

– буян, эвилең-ээлдек, чөптүг чорук, төрөөн черинге ынакшыл, улуг кижилерге хүндүлел болгаш оон-даа өске шынарларга хамаарышкан мөңгө билиишкиннерни тодарадып шыдаар;

– үлегер домактар – фольклорнуң биче хевирлери дээрзин тодарадып билир;

- өөрөнгөн тыва үлегер домактарның ханы утказын сайгарып билир;
- үлегер домактарга даянып, кижини долгандыр делегей болгаш амыдырал дугайында өөредиглиг сөстөрнүң утказын тодарадып билир;
- өөрөнгөн турар чогаалдарын жанр аайы-биле ылгап шыдаар, оларның фольклор үндөзүннүн илереди билир;
- авторлуг тоолдарның идеялиг утказының онзагайын, оларның чоннуң тоолдары-биле харылзаалыын, дөмей болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып шыдаар;
- тоолдар маадырларының аажы-чаңыга, оларның хөдөлүшкүннөргө үнөлөлдү берип билир;
- басняларда кижилернүн багай аажы-чаңын: мегелээрин, бодун өрү көрдүнөрин, мугулай чоруун сойгалап болгаш сайгарарып билир;
- басняда дылдың чурумалдыг аргаларын тып, чогаалдың идеялиг утказын илередиригге салдарын тодарадып билир;
- улустуң аас чогаалында чоннуң мерген чугааларының өөредиглиг ужур-утказын тодарадып билир;
- пейзаж дузасы-биле маадырларның иштиги аажы-чаңын (психологтуг байдалын) илереди билир;
- чогаалда дылдың чурумалдыг аргаларын: деңнелгени, эпитетти, диригжидилгени, метафораны тып, тема болгаш идеяны тодарадырынга оларның салдарлыын сайгарып билир;
- чогаалда диалогтарның, монологтарның салдарын тодарадып билир;
- чогаалдың идеялиг ужур-утказын база чогаал маадырларының омур-хөвирин илередиригге авторнун туружун бодунуң билип турар шаа-биле тодарадып билир;
- чогаалчыларның чогаадыкчы намдарында солун, төөгүлүг болуушкүннөргө дыңнап, сактып ап чоруур;
- чечен чогаалды сайгарарының эге чадазын билир, кол болгаш ийишги черге маадырларның дугайын бодунуң көрүжү-биле үнөлөп билир;
- чечен чогаалда улустуң аас чогаалының салдарын эскерип, тодарадып билир;
- өөрөнгөн ийишээткени литературлуг терминнерни ажыглап (бойдус чурумалы дээш о.ө.), чогаалды ийишээткен билинге дүүштүр сайгарарып билир;
- чогаалда кол маадырның өскелерден ылгалдыг аажы-чаңын тодарадып билир;
- Тожу чонунуң диалектизин сактып ап, онзагайын тодарадып билир;

- *план ёзугаар долу азы шилилгелиг аас-биле (бижимел) эдерти чугаалап билир;*
- *төөгүлүг болуушкуннарга даянып, чогаалды сайгарып билир.*

6-ГЫ КЛАССТЫ ДООЗУП ТУРА, ӨӨРЕНИКЧИНИҢ ШИҢГЭЭДИР КОЛ БИЛИГЛЕРИ БОЛГАШ МЕРГЕЖИЛДЕРИ

6-гы классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында арга-мергежилди шингээдип алырлар:

- алгыш-йөрээлдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглап билир;
- чогаалдардан алдынган үзүндүлөргө аттарны чогаадып, цитаталыг планны тургузуп билир;
- номчаан чогаалдарының кол-кол болуушкуннарын, аразында харылзааларын тодарадып шыдаар;
- шээжи-биле өөрөнгөн чогаалдарын шын, аянынг, тода эдерти чугаалап билир.
- өөрөнгөн чогаалдарының утказын болгаш ында болууш-куннарны дес-дараалай чугаалаар болгаш оларга презентацияны тургузарын билир;
- чогаалда чуруттунган кол болгаш ийиги чергениң маа-дырларын тодарадып, оларга аас болгаш бижимел характеристикаларны берип шыдаар;
- өөрөнип эрткен сөзүглелдериниң уран-чеченин сайгарбышаан, оларның ужур-дузанын тайылбырлап шыдаар;
- чогаалдың утказын чугаалаарының аңгы-аңгы хевирлерин (делгеренгей, шилилгелиг, допчулай) чорудуп билир;
- номчаан чүүлүнгө бодунуң хамаарылгазын илеретпишаан, кыска үнелелди бижип шыдаар;
- өөрөнгөн чогаалдарыңга аас болгаш бижимел ажылдарны күүседип билир;
- словарьларны ажыглап билир болгаш оларны номчаан чогаалдарыңга хамаарыштыр чөптүг ажыглаар;
- немелде литература-биле база улуг улустуң медээлери-биле ажылдап билир болур ужурлуг.

Предметтиг түңнелдер

Өөреникчилер шингээдип алыр:

- шүлүктүн темазын болгаш идеязын бодунуң көрүжү, чижектер-биле тодарадып билир;
- аянный номчулганы негелде ёзугаар күүседип билир;
- тоолчургу чугааларның идеялиг утказы-биле ажылдап билир; тыва чоннуң аажы-чаңында мөзү-шынарының бедии, чөптүг, шынчызы, төрээн черинге шынчы бараан болуру дээш о.ө. омур-хевир дугайын бодунуң угаап, билип турары-биле бадыткалдыг чижектерлиг харыылап шыдаар;
- төөгү чугаа – аас чогаалының бир тускай жанры деп билип, шингээдир;
- төөгүлүг бадыткалдыг чижектерге даянып, сөзүглелдин утказын ажыдып билир;
- чоннуң төөгүзүн, чаңчылчаан ёзу-чаңчылдарын, улустун ырларында кижиниң иштики дегелейин өөренир;
- улустун ырларын күүседип билир;
- алгыштар – аас чогаалының эң-не эртеги үеден бээр тускай, шүлүк тургузуглуг жанры деп билип, шингээдир;
- өөрөнгөн тоолдарыңа дөмөйлөштүр бодунуң тоолдарын чогаадыр;
- бурят болгаш тыва үштээн одуругларның онзагайын тодаргайлап билир (аас чогаалының бир хевирин);
- басняда авторнуң туружун, сюжет-композициялыг онзагайын тодарадып билир;
- «басня» деп терминни, аңаа хамаарышкан сөстөрни ажыглап тура, сөзүглелди сайгарып билир;
- басняның өөредиглиг талазын сайгарган чугаага киржир;
- басняны рольдап аянный номчуур;
- проза чогаалындан үзүндүнү аянный номчуп күүседир;
- чогаалда персонажтар-биле диалог чугаа тургузуп шыдаар;
- тоожунуң маадырларыңа денелгелиг характеристика берип билир;
- маадырларга портрет тургузуп билир;
- чаңгыс маадырга характеристика берип билир;
- маадырларның хөделиишкиннеринге бодунуң хамаарылгазын илередип билир;
- шиң чогаалының улустун аас чогаалы-биле харылзаалыын илередип билир;
- чогаалды кандыг-бир литературлуг жанрларга хамаарыштырып, тайылбырлап билир;
- чечен чогаалдың идеязын тодарадып, ында теманы болгаш идеяны билип, тайылбырлап шыдаар;
- дыңнаан азы номчаан сөзүглелдинге хамаарышкан айтырыгларга харыылап билир;

– башкының дагзып кааны чогаадыкчы хевирниң бижимел ажылдарын күүседип шыдаар;

– дылдың чурумалдыг аргаларының овор-хевир тургузарынга авторнуң ажыглаанын илередип билир, идея тодарадырынга ооң салдарын тодарадып билир;

– автор дугайында медээни Интернет четкизи болгаш өске-даа үндезиннерден тып билир.

Өөреникчи шиңгээдин ап шыдаптар аргалыг:

– чечен чогаалдың уран чүүлдүң өске хевирлери-биле капсырлаштыр чуртталганы дыл дузазы-биле чуруурунуң онзагайын тодарадып билир;

– чогаалда дылдың чурумалдыг аргаларын тып, оларның чогаалда салдарын тодарадып билир;

– идея илередиринге дылдың чурумалдыг аргаларының дээштиин билир;

– чогаалчыларның чаңгыс идеялиг уткалыг чогаалдарын номчуп, деңнеп билир;

– «легенда» болгаш «миф» деп билишикиннерниң онзагайын тодарадып билир;

– чоннуң күзелдериниң мифтерде болгаш чүдүлгеде киргенин, октаргай – делегей, бойдус болуушкуннарын холбап, тайылбырлап билир;

– төөгү чугааларда хөөредишикин (чогаадып каан) болгаш фантастика киргенин илередип билир;

– тыва улустуң ырларында төөгүлүг болуушкуннарны, чоннуң сагыш-сеткил, мөзү-шынар үнелериниң киргенин тодарадып билир;

– тыва улустуң ырларында темаларның хөй янзылыын тайылбырлап билир;

– йөрээлдерниң хевирлери, янзылары болгаш тургузуунуң онзагайын, ужсур-утказын тодарадып билир;

– алгыштар болгаш йөрээлдерни ылгап билир;

– алгыштарның уран-чечен, дыл база композиция талазы-биле онзагайын тодарадып билир;

– хувискаал, чаа амыдырал, чаа үе темазын Агар-Сандан ыяштың оворун дамчыштыр чураанының онзагайын билир;

– тоолдарда гипербола болгаш литоталарның салдарын илередир билир;

– көшкүн чоннарның өөредиглиг мерген чугааларының үн алчып турарын деңнеп, сайгарып билир;

– сөзүглелди долу азы шилилгелиг аас-биле (бижимел) эдерти чугаалап билир;

– чоннуң тоолдарын авторлуг тоолдардан ылгап билир;

– Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында чоннуң маадырлаг чоруунуң дугайында чогаалдарны номчуурунуң, сайгарып чугаалажсырының чугулазын билип турар;

– басня жанрының тывылганының төөгүзүн шиңгээдир, тургузуунуң онзагайын билир, катаптап турар;

– чогаалда авторнуң туружун, авторнуң идея илередириниң онзагай салым-чаянын сайгарып турар;

– чогаалда чырыттыңган болуушкуннарга бодунуң хамаарылгазын бадыткалдыг сайгарып билир;

– персонаж болгаш прототип, авторнуң овуру, допчу намдары, лириктиг маадыр болгаш шүлүкчү;

– сөзүглелде янзы-бүрү омур-хевирниң умур-утказын (кижсиниң омуру, бойдуштуң омуру, үениң омуру, чылдың омуру, дириг амытанның омуру, болуушкуннуң омуру, бир чүүлдүң омуру) билир;

– тыва аңчыларның чаңчылдары болгаш дүрүмнери-биле таныш;

– аңгы-аңгы чогаалдарда аваларның омур-хевирин деңнеп билир;

– ишиде чөрүлдээни, оларның идеялиг утказын болгаш темазын билир;

– маадырларның чугаа-домаа, хөделишकिनеринге даянып, тодаргай чуруп билир;

– чогаалга план тургузуп билир, план ёзугаар эдерти чугаалаар;

– башкының удуртулгазы-биле чогаадыкчы ажылдарны (төлевилел, шинчилел ажылдар, презентация дээш о.ө.) кылып билир.

7-ГИ КЛАССТЫ ДООЗУП ТУРА, ӨӨРЕНИКЧИНИҢ ШИҢГЭЭДИР КОЛ БИЛИГЛЕРИ БОЛГАШ МЕРГЕЖИЛДЕРИ

Өөреникчилер шиңгээдип алыр:

– бот-тускайлаң номчаан чечен чогаалының өөредиглиг, кижизидилгелиг салдарын ажыдып шыдаар;

– эпос жанрының онзагайларын, тема болгаш идеяны тодарадып билир;

– эпостуң кол маадырларының омур-хевирин ажыдып билир;

– чогаалдарның тема, идея, сюжет, композициязын илередип билир;

– чогаалдарда символиктиг омурларның делгем умур-утказын база чогаалдар аттарында символиктиг уткаларны тодарадып билир;

– төрээн чуртунуң, чериниң төөгүзү-биле чогаалдарның сырый харылзаалыын тодарадып билир;

– авторнуң тоожуушкунунуң онзагайын илередип билир;

– кол болгаш ийиги чергениң маадырларының чогаалдарның умур-утказын долу ажыдарыңга салдарын тодарадыр;

- маадырларның сагыш-сеткил байдалдарын билип турар;
- өг-бүле кижизидилгези болгаш кижиниң хевирлеттинеринге чогаалдарда кол маадырларының салдарын тодарадыр болгаш оларга үнелелди берип билир;
- «ниитизи» болгаш «национал онзагай чүүлү» деп билиишкиннерни ажыдып билир;
- чогаалга хамаарышкан теориялыг терминнер, билиишкиннерни (литературлуг маадыр, лириктиг маадыр, чугаага үнелел, тоожу, чечен чугаа, шүлүк, чогаалдың композициязы, тема, идея, сюжет, аяннажылга дээш о. ө.) сайгарылга үезинде чөптүг ажыглап билир;
- өөренип турар чогаалдарында (чечен чугаа, тоожу, ши) мөзү-шынар айтырыгларын база хамааты туруш хевирлээр салдарлыын тодарадып билир;
- өөренип турар чогаалдарына дүүштүр бодунуң үнелээри билиишкиннерниң уг-шиин тодарадып билир;
- чогаалдарның кижизидикчи салдарын идереди;
- шииде персонажтарның тема, идея тодарадырына тус-тус салдарлыын база оларның чечен ужур-дузазын демдеглеп билир;
- чогаалда чидиг чөрүлдээни (конфликт) тодарадып билир;
- чогаалды сайгарып турар үеде, долу сайгарылгалыг харыыны берип шыдаар;
- өөрөнгөн чогаалдарының кол чидиг айтырыгларын, аас чогаал-биле база тыва чогаалчыларның өске чогаалдары-биле холбаалыын билип турар;
- чогаалды сайгарып тура, бодунуң көрүжүн, бодалын бадыткалдыг чижектерлиг аас болгаш бижимел илереди билир;
- аас-биле делгем монолог харыыны чечен чогаалды сайгарып билир мергежилдеринге даянып, тургузуп билир;
- чогаал сайгарылгазына (критика) хамаарышкан литература-биле, тодаргай чогаалчының чогаадыкчы ажыл-херээнге хамаарышкан сайгарылгалыг ажылдар-биле ажылдап билир;
- чечен чогаалдың сайгарылгазын уран чүүлдүң өске хевирлери-биле деңней сайгарып билир;
- номчаан чогаалына үнелел кылып, утказын тодарадыр өзек сөстөрни сөзүглелден тып билир;
- чогаалчының чогаадыкчы ажылына хамаарышкан бижимел ажылдар күүседиринге төлевилел азы бердинген темага план тургузуп, бот-тускайлаң (шинчилел ажылын кылырына) ажылдап, бижимел ажылды билир.

Өөреникчи шиңгээдин ап шыдаптар аргалыг:

- уран чүүлдүң өске хевирлери-биле чечен чогаалдың сырый холбаалыын сайгарып билир;
- чечен чогаалда кижилер аразының харылзаалыын болгаи байдалдарны, болуушкуннарны бадыткалдыг илередип билир;
- «национал характер» деп терминни бодунуу-биле билип турарын тайылбырлап шыдаар;
- өөренип турар тоожузунга дүүштүр бөдүүн азы нарын планни тургузуп база чогаалга хамаарышкан айтырыгларны салып билир;
- чогаалдарның бижиттинген төөгүзүн, сюжеттиң болгаи маадырларның төөгү-биле холбаалыын тодарадып билир;
- сайгарылгалыг (критиктиг) литература-биле ажылдап билир;
- улусчу чаңчылдарның болгаи шажын-чүдүлгениң маадырларның салым-чолунга салдарлыын тодарадып билир;
- детальдар болгаи чогаал аттарының сюжет шугумун илередиринге салдарлыын тодарадып билир;
- чогаалда кол чидиг айтырыгны (проблеманы) бойдус камгалалы, мөзү-шынар дээш о.ө. илередип билир;
- чогаалда төөгүлүг үениң онзагай талаларын көрүп, илередип билир;
- маадырларның психологтуг байдалын тодарадып билир;
- чогаалда маадырларның омур-хевиринге, болуушкуннарга авторнуң хамаарылгазын илередип билир;
- чогаалдың дылының онзагайын сайгарып, идея тодарадырынга дылдың чурумалдыг аргаларын сайгарып билир;
- тыва эки турачыларның омур-хевиринге, оларның маадырлыг чоруктарынга үнелел кылып билир база дайын темазынга бижиттинген чогаалдарда дылдың чурумалдыг аргаларының омур-хевир тургузарынга ажыглалын тодарадып билир;
- чогаалдарга хамаарыштыр бот-хуунуң тайылбыры (интерпретация) база үнелелди бээр;
- өөрөнген чогаалдарынга бижимел үнелел берип шыдаар, бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин күүседип шыдаар;
- башкызының удуртулгазы-биле медээлерни чыып тургаи, баш бурунгаар бердинген онаалгаларга хамаарыштыр чогаадыкчы ажылдарны күүседип билир.

8-КИ КЛАССТЫ ДООЗУП ТУРА, ӨӨРЕНИКЧИНИҢ ШИҢГЭЭДИР КОЛ БИЛИГЛЕРИ БОЛГАШ МЕРГЕЖИЛДЕРИ

Предметтиг түңнелдер

Өөреникчилер шиңгээдип алыр:

- кижиниң мөзү-шынарының болгаш эстетиктиг көрүжүнүң хевирлеттинеринге чечен чогаалдың салдарын тайылбырлап билир;
- символиктиг оворларның делгем ужур-утказын тодарадып билир;
- «Чөөн чүк», «эр сөс», тоожукчу маадыр болгаш оон-даа өске таваржы бээр билиишкиннерниң утказын сайгарып билир;
- авторнуң чогаал бижиир бот-тускайлаң аянын, дылының онзагайын билир;
- дылдың чурумалдыг аргаларының чогаал темазын болгаш идеязын тодарадырынга салдарлыын билир;
- чогаалдың аас чогаал-биле харылзаалыын, үндезинниин тодарадып билир;
- сөзүглел-биле ханы ажылдап өөренир;
- нарын, философчу уткалыг чогаалдарның идеялиг утказы-биле ажылдап билир;
- угаап боданырын сайзырадыр;
- чогаалдарда өөредиглиг чугааларның идеялиг утка илередиринге база теманы бадыткалдыг ажыдарынга салдарлыын тодарадып билир;
- чагыг, сургаал сөстөргө даянып, чиге, тода аас болгаш бижимел харыыларны берип билир;
- чогаал темазынга даянып, ханы угаадыглыг, сайгарылгалыг чугаага киржир, бодалдарын хостуг илередип билир;
- чогаалчының чогаадыкчы ажыл-ижи, амыдыралдың чидиг айтырыгларынче көрүжү, бот-хуунуң туружун илередирин билир;
- авторнуң стили, чогаалдың дылы болгаш дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайын тодарадыр;
- чогаал жанрларынга дүүштүр оларның онзагайларын бадыткалдыг чижектер-биле тодарадып шыдаар;
- чогаалга хамаарышкан теориялыг терминнер, билииш-киннерни билир;
- символиктиг овор-хевир деп билиишкинни боттарының деңнели-биле сайгарып шыдаар;
- детальдарның, бойдус чурумалының чогаалдың идеялиг утказын тодарадырынга салдарын тодарадып билир;
- чогаалдың аас чогаалдан үндезинниг харылзаалыын билир;

- чогаалда болуушкуннарны төөгүлүг үе-биле чергелештир бодунуң билип турары-биле сайгарып билир;
- тыва дылче очулдурган чогаалдар дугайын билир;
- комментарийлиг номчулганы күүседип билир;
- чогаалдың композициязын сайгарып шыдаар;
- чогаалдың адының, эпигравының идеялиг утказын тодарадып шыдаптар;
- уран чүүлдүң бүгү хевирлери-биле чогаалды чергелештир шингээдиң билир;
- төрөөн чер, төрөөн дыл, чөрөөн чон дугайында чогаалдарны өөрөнгениниң аайы-биле бөлүктөп, сайгарып билир;
- ава дугайында чогаалдарның идеязын амыдырал болгаш чогаалдан алган бадыткалдыг чижектерлиг сайгарып билир;
- З. А. Намзырай болгаш өске-даа херээжен чогаалчыларның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын билир;
- мөзү-шынар темазында бижиттинген чогаалдарның өөредиглиг, кижизидилгелиг салдарын илередиң билир;
- чогаал маадырларының аразында харылзаалар, чогаалда болуушкун, девискээр дугайында билигни шингээдиң, бот-тускайлаң ажылдап билир;
- аянный номчулганың негелдезинге дүүштүр (монолог, диалог, рольдап) номчуурун билир;
- элээдилер делегейинде, өг-бүле болгаш ниитилелде көдүртүнүп турар чидиг социал айтырыгларга хамаарышкан чогаалдарны сайгарып, бот-хуузунуң көрүжүн чиге, тода тайылбырлап билир;
- угаап-боданышкынның болгаш өске-даа угланышкыннарлыг бижимел ажылдарны күүседип билир;
- аудио болгаш видео хевирлерде чогаалдарны сонуургап, дыннап, сайгарып билир;
- библиотека болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билир.

Өөрөникчи шингээдиң ап шыдаптар аргалыг:

- кижиниң мөзү-шынарының болгаш эстетиктиг көрүжүнүң хевирлеттинеринге уран чүүлдүң бир хевири чечен чогаалдың салдарын тайылбырлап билир;
- чурттуң төөгүзү болгаш чогаалчының чогаадыкчы ажыл-ижиниң аразында харылзаалыын шингээдиң алыр;
- литературлуг дүрүм, терминнер болгаш билишикиннерге хамаарышкан сөстөрни мөзү-шынар болгаш эстетикага дүүшкен чидиг айтырыгларны шиитпирлээринге чогумчалыг ажыглаар;

– бойдус чурумалы (пейзаж) тема болгаш идея ажыдарының чепсээ дээрзин шиңгээдир;

– новелла жанрының онзагай талаларын илередип билир, ында композиция тургузуун, дылдың чурумалдыг ажыглалының база өске-даа аргаларның чогаал маадырларының иштики делегейин билип алырынга салдарын тодарадып билир;

– тыва литератураның тургустунуп, хөгжүп эгелээн чылдарында тыва чогаалчыларның шиш жанрының хевирлериниң сайзыраарынга салдарын каксы билир;

– либретто жанрының онзагайын тодарадып билир, улустуң аас чогаалының ук хевирниң сайзыраарынга ужур-дузанын билир;

– очерк жанрының онзагайын тодарадып билир, ук жанрда бижиттинген чогаалдарны билир;

– чечен чогаалдарның мөзү-шынар болгаш ниитилелде чөптүг эвес айтырыглар шишпирлээринге салдарлыын тодарадып, чогаалдарның теманын илередип билир;

– кижилер аразында янзы-бүрү харылзааларны ажыдарынга чечен чогаалдың салдарын ажыдып билир;

– мөңгө үе, сагыш-сеткилдиң арыы, үе маңы дугайында угаап боданып билир;

– чогаалдарның төрүттүнген чылдагааннары, төөгүзү-биле ажылдап билир, херек кырында амыдыралда бар маадырларның чуртталгазы-биле таныжар;

– чоннуң амыдыралчы көрүжүн аас чогаалы, фольклор дузазы-биле тодарадып билир;

– сюжет болгаш композиция дугайында билигни билир;

– чогаал аттарының, ооң ишинде окур-хевирлерниң символиктиг ужур-утказын билир.

9-КУ КЛАССТЫ ДООЗУП ТУРА, ӨӨРЕНИКЧИНИҢ ШИҢГЭЭДИР КОЛ БИЛИГЛЕРИ БОЛГАШ МЕРГЕЖИЛДЕРИ

Өөреникчилер шиңгээдип алыр:

– тыва литератураның тывылганы болгаш сайзырап келген оруун, баштайгы тыва чогаалдарны билир;

– төрээн чериниң төөгүзүн өөрениринге тыва литература национал болгаш делегей чергелиг культураның одаа, мөзү-шынар болгаш чаагай чаңчыларны салгалдарга дамчыдар талазы-биле таарымчалыг арга дээрзин билир;

– чогаал теориязынга хамаарышкан өөрөнгөн терминнерин болгаш билиишкиннерин сайгарылга кылырынга чөптүг ажыглап билир;

– сөзүглелдерниң янзыларын тус-тус онзагайларынга дүүштүр билдилиг хүлээп билир, утка-хөөнүнүң ужур-утказын сайгарарынга киржиң, маадырларның мөзү-шынарынга шын хамаарылганы, үнелелди кылып билир;

– сонуургап турар чогаалын бот-тускайлаң шилип билир, Интернет четкизи, справочниктерни немелде медээ тып өөрениринге, кыска аннотация бижиринге чөптүг ажыглап билир;

– сөзүглелдерниң аңгы-аңгы хевирлерин сайгарарынга билдингир аргаларын ажыглап билир: чылдагаан-түннел харылзааларны тодарадып билир, чогаалдың кол бодалын илередип билир, сөзүглелди кезектерге чарып билир, ат берип, план тургузуп, дылдың чурумалдыг аргаларын тодарадып билир;

– эртем-төөгүлүг, өөредилге болгаш чечен чогаалдар сөзүглелдериниң онзагайларын тодарадып, сайгарып билир, номчаан чогаалынга үнелел бижип билир;

– бодунуң чогаадыкчы сонуургалын сайзырадырынга сонуургалдыг, боду чечен чогаалдар чогаадырын шенеп турар, чуруктарга даянып бодунуң көрүжү-биле сөзүглел тургузуп билир;

– библиотека фондузу, словарьлар, удуртулга литературалар болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билир;

– Орхон-Енисей бижиктериниң дугайында база бурунгу бижимел тураскаалдарның жанрын сайгарып өөренириниң эге билиглерин билир;

– география, төөгү эртемнери-биле чогаалды холбап, сайгарып билир;

– руниктиг бижимелдерни очулдуруп эгелээн төөгүзү-биле таныш, деңнелгелиг сайгарылганы боттарының деңнели-биле сайгарып билир (VIII–XII вектерге хамааржыр эрте-бурунгу түрк чогаалдар);

– дашта бижиктерниң («Күлтегин») тема болгаш идеязын тодарадып билир;

– чогаалдарда чечен девискээр болгаш чечен үени илередип билир;

– лириктиг чогаалдарда риториктиг айтырыгларның чечен чогаалга хамаарыштыр салдарлыын тодарадып билир;

– чогаалдарда чагыг мотивин тодарадып билир;

– чечен чогаалдың улустуң аас чогаалы, төөгүлүг болуушкуннар, портрет, пейзаж ажыглалдарының тема болгаш идея тодарадырынга үн алчып, каттыжып чоруурун тодарадып билир;

– шүлүглел лира-эпиктиг чогаал жанры дээрзин билир;

– тыва литературада «онегин строфазы» деп билиишкин барын бадыткалдыг тодарадып билир;

– тоожукчунуң овурун тодаргай бижип билир;

– чогаалдарда амы-хуунуң болгаш хөй-ниитиниң көдүргөн айтырыгларны сайгарып билир (ниитилелде мөзү-шынар, өг-бүлө айтырыглары дээш о.ө.);

– ниитилел чергелиг мөзү-шынар, чурум айтырыынгга хамаарышкан чидиг айтырыгларны сайгарып шиитпирлээр;

– буддизм философиязын шингээдир, эртем-билигже чүткүлдүг тыва лама башкылар болгаш хуурактарның амыр эвес, төөгүлүг оруктарын билир;

– «ыдык», «ат-алдар» болгаш «чоннуң салым-чолу» деп билиишкиннерниң уткаларын ажыдып шыдаар.

Доозукчу шингээдин ап шыдаптар аргалыг:

– ТАР үезиниң төөгү-литературлуг ажсыл-чорудулгазынга хамаарышкан кол угланыышкыннарын барымдааларга даянып, тайылбырлап билир;

– тыва литератураның укталган дөстери болгаш сайзырап келген оруктарын тодарадып билир;

– литератураның сорулгаларын билир, тыва литератураның үндезилекчилериниң чечен чогаалдың сайзыраарынга салдарлыын билир;

– литературлуг терминнер: литературлуг маадыр, овур-хевир, тема, идея болгаш чечен чогаалда көдүртүнгөн чидиг айтырыгларны тыва литератураның сайзырап келген оруктарыга барымдаалап илередип билир;

– орхон-енисей бижиктери төөгү, дыл база чогаал сайзыралының оруктарын шыгжаан делегей чергелиг үнелиг чүүл дээрзин медегер билип турар;

– Орхон-Енисей бижиктеринде тоожуушкун кезектерин тодарадып билир;

– эрте-бурунгу бижиктерде чечен үе, чечен девискээр онзагайларын илередип шыдаар;

– баллада жанрының композициязының онзагайын тодарадып билир;

– чогаалда чидиг айтырыгны, теманы тодарадып, дарлакчы аңгының овурун илередирде, дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының дээштиин тайылбырлап билир;

– маадырларның сагыш-сеткил илерээшкининге, психологтуг байдалыга даянып, чогаалдарның дылының онзагайын, авторнуң туружун тодарадып билир;

- тоожукчунуң аажы-чаңын, ооң чогаалдың идеязын илередиринге салдарлыын тодарадып билир;
- сайгарып турар айтырыгларга хамаарыштыр бодалдарын, туружун бадыткалдыг чижектерлиг аас болгаш бижимел тодаргай илередип шыдаар;
- очерк жанрының янзы-бүрү хевирлерин ылгап билир;
- литературлуг терминнер болгаш билишикиннерни (лира-эпиктиг чогаал, баллада, шүлүглел, шүлүктээн роман) чогумчалыг, билдиги ажыглап билир;
- шииде чидиг чөрүлдээни өөренип билир;
- В.Ш. Көк-оолдуң чогаалында чуртталганың үнези, ынакшыл, мөзү-шынар темазынга хамаарышкан айтырыгларны сайгарар чугаага киржип билир;
- Кызыл Армияга дуза көргүзөр хамааты туруш бедик шимчээшкинге киржип турар тыва чоннуң ништи овурун тургузуп билир;
- совет болгаш тыва чогаалчыларның бижиттинген чогаалдарында найырал темазын илереткениниң онзагайын тодарадып билир;
- тодаргай үениң идеологтуг угланыышкынын чечен чогаалда чурраанының онзагайын илередип билир;
- тыва литературада философчу утка-хөөннүг чогаалдарны илередип билир, «өг» болгаш «октаргай» деп билишикиннерниң аразында сырый харылзаалыын, ханы утказын тайылбырлап билир;
- монолог чугаага даянып, маадырның иштики сагыш-сеткил делегейин тодарадып билир;
- тодаргай үениң социал-төөгүлүг байдалын илередип, чоннуң чүдүлгө болгаш оон-даа өске чидиг айтырыгларын сайгарып билир;
- шүлүк жанрының чаа хевирин – үштээн тывызыктарның улустуң аас чогаалы-биле холбаалыын тодарадыр;
- Э. Б. Мижиттин «Сүбедей» деп шүлүглелинде чечен үени тодаргайлап билир;
- шүлүглелде композиция тургузугнуң онзагайын билир, авторнуң философчу угаап-бодаашкынын илередип билир;
- чечен чогаалды дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин күүседип билир (сөзүглелдин ужур-утказын билип, ооң кол бодалды илереткениниң онзагайын ылгап билир);
- өөредилге ному, словарьлар, библиотека болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билир.

9-ку класска тыва чогаал эртемниң утказы болгаш тургузуу

№	Кичээлдин темазы	шаг ы	Херек кыры нда	План езуга ар	Онаалгазы
1.	Тыва чогаалдың сайзыралының оруу.	1			арын 3-11 конспект
2.	Бурунгу бижимел тураскаалдар. «Күлтегин»(Культегинге тураскааткан биче бижик) тема, идеязы	1			Күлтегинниң овор-хевири тургузар, арын 12-15 номчуур, арын 16 № 5, 6 бижимел харыылаар
3.	«Күлтегин»(Культегинге тураскааткан биче бижик) , кол утказы	1			арын 12-15 номчуур. Орус чоннуң «Слово о полку Игореве» деп бурунгу чогаалы-биле деңнээр,арын 16 № 12 бижимел харыылаар.
4.	«Означенное суурдан тывылган тураскаал» (Ю.Ш.Кюнзегештин очулгазы-биле) тема, идеязы	1			арын 16-17 номчуур, № 2,3 бижимел харыылаар
5.	Ю.Ш. Кюнзегеш «Көк-Эл» тема, идеязы	1			арын 17-20 номчуур, арын 20 №1, 2,5 , бижимел харыылаар
6.	Ю.Ш. Кюнзегеш «Багырның хылыжы» тема, идеязы	1			арын 20-25 номчуур, кол утказын чугаалаар
7.	Ю.Ш. Кюнзегеш «Багырның хылыжы» кол утказы, дылынын уран-чечени				арын 25 № 1,3, 4 бижимел күүседир
8.	А.А. Даржай «Бурунгунуң изи-биле» тема, идеязы	1			арын 26-27 номчуур, арын 27 № 1,3 бижимел харыылаар
9.	Иргит Бадра «Көжээ дажы» тема, идеязы	1			арын 28 номчуур, № 1 бижимел харыылаар
10.	Класстан дашкаар номчулга. Э.Б. Мижит «Кыйгы» тема, идеязы	1			Чогадыг «Көжээлерде бижиктер - бурунгу чогаалдар»
11.	С.К. Тока «Каргыга чорааным» тема, идеязы	1			арын 29-38 номчуур, арын 38№ 2, 4 бижимел харыылаар
12.	С.К. Тока «Каргыга чорааным» дылынын уран-чечени, овор-хевирлериниң онзагайы	1			арын 29-38 номчуур, №3 бижимел харыылаар
13.	Чогаал теориязы. Очерк дугайында билиг.	1			арын 39-40 конспект. С.А. Сарыг-оол деп кымыл? Бижип эккээр
14.	С. А. Сарыг-оол « Саны-Мөгө» тема, идеязы, бижиттинген төөгүзү	1			Арын 40-59 номчуур, кол утказын чугаалап өөренир, арын 51 № 1,2, 4 бижимел харыылаар
15.	С. А. Сарыг-оол « Саны-Мөгө» класска номчулгазы, кол утказы	1			Арын 40-59 номчуур, арын 51 № 7-8 бижимел күүседир
16.	С. А. Сарыг-оол « Саны-Мөгө» дылынын уран-чечени	1			Арын 59№ 3,6 бижимел күүседир
17.	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг «Чолдуң бедик чадазы»	1			Арын 59 № 9 бижимел харылаар
18.	М. Ы. Идам-Сүрүң «Союспаң» тема, идеязы	1			Арын 60-64 номчуур, арын № 3, 6, 10 конспект
19.	М. Ы. Идам-Сүрүң «Союспаң» дылынын уран-чечени, кол утказы	1			Арын 64-65 конспект. С.Б. Пюрбюнүң допчу-намдарын

	. Баллада дугайында билиг.				бижип эккээр
20.	С.Б. Пюрбю «Чечек» тема, идеязы. Бижиттинген төөгүзү.	1			Арын 65-100 номчуур, Чечектин омур-хевирин дотаадыр
21.	С.Б. Пюрбю «Чечек» шүлүглелдин кол маадырларының омур-хевирлери, дылының уран-чечени	1			Арын 65-100 номчуур, арын 81 № 2, 7, 11 бижимел күүседир.
22.	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг «Чечек» деп шүлүглелде пейзаж болгаш портретти ажыглааны	1			Арын 65-100 номчуур, арын 100 № 2, 4, 5 бижимел харыылаар
23.	С.Б. Пюрбю «Чечек» аянын номчулга	1			Арын 101 № 4, 6, 8 бижимел күүседир
24.	Чогаал териязы. Шүлүк чогаалының лиро-эпиктиг хевиринин дугайында билиг	1			Арын 101-102 конспект. Чогаадыг «Чечектин салым -чолу»
25.	С.Б. Пюрбю «Кара-Суг» тема, идеязы	1			Арын 103-104 номчуур, шүлүктү шээжилээр, арын 104 № 3 бижимел харыылаар
26.	С.Б. Пюрбю «Хайыракан» тема, идеязы	1			Арын 104 номчуур, шүлүктү доктаадыр, арын 105 № 3, 4 бижимел күүседир
27.	З.А. Намзырай «Аяк хээлиг Тыва чуртум» тема, идеязы	1			Арын 105 № 1, 2 бижимел күүседир
28.	Класстан дашкаар номчулга. О.К. Туң-оол «Тоолзуг оранда» тема, идеязы	1			Чогаадыг «»
29.	Н.Ш. Куулар «Аңнаашкын соонда болчаг» тема, идеязы	1			Арын 106-121 номчуур, арын 128 № 2, 4, 5 бижимел күүседир
30.	Н.Ш. Куулар «Аңнаашкын соонда болчаг» кол утказы, дылының онзагайы, уран-чечени	1			Арын 106-121 номчуур, арын № 8, 11, 12 бижимел харыылаар
31.	В.Ш. Көк-оол «Хайыраан бот» тема, идеязы. Бижиттинген төөгүзү	1			Арын 122-161 номчуур, кол утказын чугаалап өөренир, арын 146 № 2, 3, 5 бижимел харыылаар
32.	В.Ш. Көк-оол «Хайыраан бот» класска номчулгазы	1			Арын 122-161 номчуур, 161 № 2, 4, 7 бижимел харыылаар
33.	В.Ш. Көк-оол «Хайыраан бот» шиинин уран-чечени, омур-хевирлеринин онзагайы	1			Арын 122-161 номчуур, арын 161 № 8, 9, 10 бижимел харыылаар
34.	Чогаадыг « «Хайыраан ботта» Караның омур-хевирини»	1			Арын 161 № 13 бижимел харыылаар
35.	Чогаал теориязы. Трагедия – шии чогаалының хевирини	1			Арын 162-163 конспект.
36.	Класстан дашкаар номчулга. У.Шекспир. «Ромео и Джульетта» тема, идеязы	1			план езугаар сайгарылгазын кылыр
37.	С.Б. Пюрбю «Тулчуушкунче» тема, идеязы	1			Арын 164-165 номчуур, шүлүктү доктаадыр . № 4, 5, 6 бижимел харыылаар
38.	С.Б. Пюрбю «Кызыл кош» тема,	1			арын 166-167 номчуур, арын

	идеязы			158 №2, 6, 9 бижимел күүседир
39.	С.А. Сарыг-оол «Белек» , тема, идеязы, тыва литературада баштайгы тоожу.	1		Арын 168-205 номчуур, кол утказын чугаалап өөренир, арын 177 № 1,4,5 бижимел харыылаар
40.	С.А. Сарыг-оол «Белек». Тоожуда кол маадырларның овор- хевирлери.	1		Арын 168-205 номчуур, арын 183 № 1,2, 5 бижимел күүседир
41.	С.А. Сарыг-оол «Белек» деп тоожунуң дылының уран-чечени	1		Арын 196 № 1, 4 бижимел харыылаар
42.	Чугаа сайзырадылгазы . Чогаадыг. Адыгжы- бичии аңчы	1		Арын 205№ 4, 6, 7 бижимел күүседир
43.	О.К. Саган-оол «Арат чоннуң мурнундан» тема, идеязы	1		Арын 205-218 номчуур, кол утказын чугаалап өөренир, арын 218 № 4, 5, 9 бижимел күүседир
44.	О.К. Саган-оол «Арат чоннуң мурнундан» очеркте төөгүлүг чечен үе.	1		Арын 205-218 номчуур, арын 219 № 2, 3, 6 бижимел харыылаар
45.	Класстан дашкаар номчулга. С.П. Щипачёв «Тыва өңүктөрүмгө» тема, идеязы	1		План езугаар сайгарылгазын кылып. В.Л.Эренчинниң допчу-намдарын бижип эккээр
46.	В.Л.Эренчинниң «Дөнен- Шилгим» тема, идеязы	1		Арын 220 № 3,5, 6, 7,9 бижимел күүседир. Шүлүктү шээжилээр
47.	В.Л.Эренчин «Кадарчы уруг» тема, идеязы	1		Арын 222 № 2, 4, 8 бижимел харыылаар. Шүлүктү шээжилээр
48.	Е.Т. Танова «Кара-Бай» тема, идеязы.	1		Арын 223-244 номчуур, арын 231 №1, 2,6 бижимел харыылаар
49.	Е.Т.Танова «Кара-Бай» маадырның овор-хевирин, прототиви.	1		Арын 235 № 1,2; бижимел харыылаар
50.	Е.Т.Танова «Кара-Бай» деп романның дылының уран-чечени.	1		Арын 244 № 1, 3 бижимел харыылаар
51.	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг «Күш ажыл кижини хевирлээр» азы «Малдан халбактанган-каас, тараадан халбактанган тодуг»	1		В.С. Серен-оол допчу- намдарын бижип эккээр
52.	В.С. Серен-оол «Өгже чалалга» тема, идеязы	1		Арын 245-246 номчуур, арын 246 № 2, 3, 7 бижимел харыылаар. Шүлүктү шээжилээр
53.	А.А. Даржай «Онгар» тема, идеязы	1		Арын 247-268 номчуур, арын 268№ 1, 3, 5 бижимел харыылаар
54.	А.А.Даржай «Онгар» тоожуда ниитилел, өг-бүле, кижилерниң хууда харылзааларын чергелештир көргүскени	1		Арын 247-268 номчуур, арын 269 № 7, 6, 10 бижимел харыылаар
55.	А.А. Даржай «Онгар» дылының уран-чечени, кол утказы	1		арын 269 № 11, 12 бижимел кылып күүседир

56.	А.А.Даржай «Он рубль» тема, идеязы	1			Арын 269-272 номчуур, арын 273 № 3, 4,5 бижимел харыылаар
57.	А.А.Даржай «Он рубль» дылының уран-чечени, овор-хевирлериниң онзагайы	1			Чогаадыг «Ава кижиге ажы-төлүндөн эркен чүү херегил?»
58.	Ф.Ш. Сеглеңмей «Тын дээш демисел» тема, идеязы	1			Арын 273-303 номчуур, арын 287 № 2, 6, 11 бижимел харыылаар
59.	Ф.Ш. Сеглеңмей «Тын дээш демисел» тоожунуң утказы, дылының онзагайы	1			Арын 273-303 номчуур, арын 287 №12,арын 300№ 1, 4, 5 бижимел харыылаар
60.	Ф.Ш. Сеглеңмей «Тын дээш демисел» түннел кичээл	1			Арын 303 № 2, 5,6 бижимел харыылаар
61.	М.К. Өлчей-оол «Үш чүве кара», «Үш чүве дошкун», «Үш чүве дудуу» тема, идеязы	1			Арын 304-305 номчуур, арын 305 № 3,4 бижимел харыылаар. Шүлүктү шээжилээр
62.	М.К. Өлчей-оол «Үш чүве кара», «Үш чүве дошкун», «Үш чүве дудуу» аянынг номчулга	1			Дылының уран-чеченин план езугаар сайгарып, бижиир
63.	Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы . В.Г. Распутин «Дириш чорааш черле утпа» тема, идеязы	1			Дылының уран-чеченин план езугаар сайгарып, бижиир
64.	Э.Б. Мижит «Сүбедей» тема, идеязы	1			Арын 306-316 номчуур, арын 308 № 2,4 бижимел харыылаар. Шилилгелиг шээжи кылыр
65.	Э.Б. Мижит «Сүбедей» класка номчулгазы, кол утказы	1			Арын 316 № 2, 5, 7,бижимел харыылаар
66.	Э.Б. Мижит «Сүбедей» шүлүглелдин философчу уткалыы, уран-чечени, кижизидикчи дузалыы.	1			Чогаадыг «Төрээн чонум-мээң тураскаалым»
67.	Э.Б. Мижит «Сүбедей» түннел кичээл	1			Арын 316 № 9,11 бижимел харыылаар
68.	А.А.Даржай «Тыва дылым» тема, идеязы	1			Арын 317-318 номчуур, арын 1, 4 бижимел харыылаар
69.	Түннел кичээл. Чыл дургузунда өөрөнгөн чогаалдарын сактып, катаптары	1			

8-ки класстың тыва чогаал эртеминге календарь-тематиктиг планнаашкын

№	Кичээлдин темазы	шагы		Онаалгазы
1.	Чечен чогаал дугайында сөс	1		Конспект ар. 3-4
2.	С.А.Сарыг-оол «Улуг-Хемим» тема, идеязы	1		1-ги эгени доктаадыр, арын 13 № 1, 2 бижимел харыылаар
3.	С.А.Сарыг-оол «Улуг-Хемим» лириктиг маадырның овор-хевири болгаш Улуг-Хемнин чурумалын көргүскени	1		Арын 13 № 3,4, бижимел харыылаар
4.	Чогаадыг -чурумал «Улуг-Хем күзүн»	1		Арын 14 № 7, 8 бижимел харыылаар
5.	Чогаал теориязы. Шүлүглел дугайында билиг	1		Арын 14 конспект, «Улуг-Хемим» деп шүлүглелге чурук чуруур
6.	Ю.Ш.Кюнзегеш“Дыг” деп шүлүктүн шүлүк тургузуу болгаш уран-чечен дылы.	1		Шүлүктү доктаадыр, арын 16 № 1, 2 бижимел харыылаар
7.	Ю.Ш.Кюнзегеш“Дыг” аянның номчулга	1		арын 16 № 4,6,7 бижимел харыылаар
8.	Ю.Ш.Кюнзегештин. “Чөөн чүктүн кижизи мен” тема, идеязы, дылының онзагайы	1		Бир эгени күзели-биле шээжилээр, арын 19 № 3,4 ,7 бижимел харыылаар
9.	Ю.Ш.Кюнзегештин. “Чөөн чүктүн кижизи мен” аянның номчулга	1		арын 19 № 5,8,9 бижимел харыылаар
10.	М.Б.Доржу “Даг эзир” тема,идеязы	1		Арын 20-23 номчуур, кол утказын чугаалап өөренир, арын 23 № 2,4, 5 бижимел харыылаар
11.	С.С.Сүрүң-оол «Ырла, Хемчик» тема, идеязы	1		арын 25 № 2, 5 бижимел харыылаар
12.	С.С.Сүрүң-оол «Ырла, Хемчик» чогаалдың онзагайы, чурумалдыг аргаларны ажыглааны	1		арын 25 № 3, 4 бижимел харыылаар
13.	М.Б.Кенин-Лопсан «Хүттүн ужары» тема, идеязы	1		Арын 26-27 номчуур. Арын 28 № 4, 5, 7 бижимел харыылаар
14.	К-Э.К.Кудажы «Таңды кежи» тема, идеязы	1		Арын 28-33 номчуур, арын 33 № 2,4, бижимел харыылаар
15.	К-Э.К.Кудажы «Таңды кежи»Тоожукчу маадырның овор-хевири, бойдус темазын чырытканы	1		арын 33 № 7, 9, бижимел харыылаар
16.	К-Э.К.Кудажы «Таңды кежи» төрөөн чери биле кижиниң салым-чолу тудуш деп бодалды илереткени	1		арын 33 № 6,10 бижимел харыылаар
17.	Чогаадыг «Кижини-бойдустан төлү»	1		арын 33 № 11 бижимел харыылаар. З.С. Байсалованың допчу-намдарын бижип эккээр
18.	З. Байсалова. Тайга ээзи» тема, идеязы, аас чогаалы-биле харылзаазы	1		Арын 34-37 номчуур, арын 37 № 2, 3 бижимел харыылаар
19.	З.Байсалова «Тайга ээзи» аныяк-өскенге кижизидикчи салдары	1		Арын 34-37 номчуур, арын 37 № 4, 5 бижимел харыылаар
20.	З.А.Намзырай «Дуруяалыг шөл» тема, идеязы	1		Арын 37-38 номчуур, арын 38 № 2, 4 бижимел харыылаар
21.	К.Кудажы «Тараа» тема, идеязы	1		Арын 39-58 номчуур, кол

	Тараам турда тодуг-ла мен			утказын чугаалап өөренир, арын 43№ 1, 3 бижимел харыылаар
22.	К.Кудажы «Тараа» омур-хевирлериниң онзагайы. Суван ирей-төлөптиг ада	1		Арын 46 № 5, 6, 7 бижимел күүседип кылыр
23.	К.Кудажы «Тараа» түннел кичээл	1		Арын 48 № 3, 4, 5 бижимел күүседип кылыр
24.	Чогаадыг угаап-боданышкын «Тараа ны камнаңар, ол дээш амы-тынывысты берип чораан бис»	1		Арын 51 № 1-5 бижимел харыылаар
25.	Неверов А.С «Аыштыг-чемниг Ташкент хоорай» (6-гы класстан уланчызы) тема, идеязы	1		Арын 58 № 2,3, 8 бижимел харыылаар
26.	А.Үержаа «Ажыл» тема, идеязы	1		Шүлүктү шээжилээр, арын 60 № 2, 5 бижимел харыылаар
27.	А.Үержаа «Ажыл» тургузуунуң онзагайы, уран-чечени	1		арын 60 № 6,8,11 бижимел харыылаар
28.	К.-Э.К. Кудажы «Кымыскаяктар» тема, идеязы	1		Чогаалды номчуур. Кол утказын чугаалап өөренир, план езугаар сайгарылгазын кылыр
29.	В.Ш.Көк-оолдуң “ Самбажык” тема, идеязы, шиизиниң бижиттинген төөгүзү.	1		Арын 62-117 номчуур, арын 83 №2,5,7 бижимел харыылаар
30.	В.Ш.Көк-оолдуң “ Самбажык” класска номчулгазы	1		Арын 100 № 2, 3,4 бижимел харыылаар
31.	В.Ш.Көк-оолдуң “ Самбажык” шиидрамада омур-хевирлерниң онзагайы	1		Арын 117 № 3,4,5 бижимел күүседип кылыр
32.	В.Ш.Көк-оолдуң “ Самбажык” дылының уран- чечени	1		Арын 118 № 1, 3, 4 бижимел харыылаар
33.	В.Ш.Көк-оолдуң “ Самбажык” кол утказы, төөгү-биле холбаалы	1		Арын 118№ 8, 11 бижимел харылаар
34.	С.А.Сарыг-оол «Чечен биле Белекмаа» тема, идеязы, бижиттинген төөгүзү	1		Арын 118-153 номчуур. Арын 134 № 2,3, 5 бижимел харыылаар
35.	С.А.Сарыг-оол «Чечен биле Белекмаа» класска номчулгазы, кол утказы	1		Арын 143 № 1, 2,3, 4 бижимел харыылаар
36.	С.А.Сарыг-оол «Чечен биле Белекмаа» дылының уран-чечени . Чогаал теориязы. Ши дугайында билиг.	1		Арын 155 № 2,4, 8 бижимел харыылаар
37.	Россия чоонаарының литературазы. Делегей литературазы. Шиллер.Ф.И. «Кара сагыш болгаш ынакшыл» тема, идеязы	1		Арын 154 № 9 бижимел күүседир. Арын 154-155 конспект
38.	А.Үержаа «Үш чүс харлыг кырган кускуннуң чагыы» тема, идеязы	1		Арын 155- 161 номчуур, арын 161№ 2, 4 бижимел харыылаар
39.	А.Үержаа «Үш чүс харлыг кырган кускуннуң чагыы» дылының онзагайы	1		арын 161№ 7 бижимел кылып күүседир
40.	Класстан дашкаар номчулга. М.К. Өлчей-оол «Төлөвир» тема, идеязы	1		Чогаалды номчуур, план ёзугаар сайгарылгазын кылыр

41.	Класстан дашкаар номчулга. М.К. Өлчей-оол «Төлевир» кол утказы, дылының уран-чечени	1			М.Ховалыгның допчу- намдарын бижип алгаш, эккээр
42.	М.Ховалыг «Ыдыктаан тук» тема, идеязы	1			Арын 162-182 номчуур, кол утказын чугаалаар. арын 182 № 1, 3, 5 бижимел харыылаар
43.	М.Ховалыг «Ыдыктаан тук» класска номчулгазы, кол утказы. Чогаал теориязы. Барымдаалыг чогаалдар дугайында билиг	1			арын 182 № 7, 9 бижимел харыылаар
44.	Класстан дашкаар номчулга Дики Церинг «Мээң оглум Далай-лама» тема, идеязы	1			Чогаалды номчуур, план ёзугаар сайгарылгазын кылып
45.	С.А.Сарыг-оол «Херээжен» тема, идеязы. Ава кижиниң мөңге омур- хевирин тургусканы	1			Шүлүктү шээжилээр, арын 184 № 2, 3 бижимел күүседир
46.	С.А.Сарыг-оол «Авамның ынак оглу» тема, идеязы. Огонек биле Опайның омур-хевирлери	1			Арын 184-185 номчуур, арын 185 № 2,3,4 бижимел харыылаар
47.	Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы. А.С. Пушкин «Тураскаал» тема, идеязы	1			Шүлүктү аянныг номчуур, кол утказын чугаалаар, дылының уран-чеченин план ёзугаар күүселер
48.	Е.Т.Танова «Иениң салым-хуузу» тема, идеязы. Ие кижиниң салым- чолун, омур-хевирин чурааны	1			Арын 186-207 номчуур, арын 189 № 1,3 бижимел кылып, күүседир
49.	Е.Т.Танова «Иениң салым-хуузу» Ада кижиниң уруунуң салым- чаяанынга үлегер болганы	1			Арын 186-207 номчуур, арын 196 № 4, 6 бижимел харыылаар , арын 207 № 2, 7 бижимел харыылаар
50.	Е.Т.Танова «Иениң салым-хуузу» чогаалдың кижизидикчи утка- шынарлыгы	1			Арын 203 № 2, 3, 6 бижимел харыылаар
51.	А.А. Даржай «Авамга чечээм» Боодал сонет, тема, идеязы. Ава темазының мөңгези	1			Арын 207-214 номчуур, арын 214 № 2, 3,6 бижимел харыылаар
52.	М.Дуонгар «Авамның тону» тема, идеязы	1			Арын 215-224 номчуур, арын 224 № 2,3 бижимел харыылаар
53.	М.Дуонгар «Авамның тону» дыл- домааның уран-чечени . Чогаалдың кижизидикчи салдарлыгы,	1			Арын 215-224 номчуур, № 4,5 бижимел харыылаар
54.	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаалдыг «Тыва литературада ава кижиниң омур-хевирин көргүскени»	1			Ава дугайында үлегер домактар орус-тыва дылдарда ушта бижиир, ава дугайынд шүлүк чогаалдып бижиир
55.	З.Намзырай «Авам мени манап орам» тема, идеязы. Ава кижиге ынакшылдың күштүү	1			Арын 225 шүлүктү шээжилээр, арын 225 № 2,4,5 бижимел кылып, күүседир
56.	Ч.Куулар «Шораан» тема, идеязы. Бижиттинген төөгүзү.	1			Арын 226-274 номчуур, арын 246 № 2, 4, бижимел кылып, күүседир
57.	Ч.Куулар «Шораан» деп тоожунуң класска номчулгазы, кол утказы.	1			Арын 226-274 номчуур, арын 246 № 2, 3, 4 бижимел харыылаар

58.	Ч.Куулар «Шораан» деп тоожуда овор-хевирлерниң онзагайы	1			Арын 226-274 номчуур, арын 274 № 1,3,5 бижимел харыылаар
59.	Ч.Куулар «Шораан» деп тоожунун дыл-домааның онзагайы	1			арын 274 № 2, 3,4 бижимел харыылаар
60.	Ч.Куулар «Шораан». Чолдун оруу – човулаңның ызы	1			арын 274 № 5, 6 бижимел харыылаар
61.	Чуга сайзырадылгазы.. Чогаадыг «Шораан – быжыг туруштуг маадыр»	1			Арын 264 № 7, 9 бижимел харыылаар
62.	К.Чамыян «Ханы дазыл» тема, идеязы	1			Арын 275-299 номчуур, арын 280 № 1, 3, 4 бижимел харыылаар
63.	К.Чамыян «Ханы дазыл» кол маадырларының овор-хевирлериниң онзагайы	1			Арын 283 № 2,3 бижимел харыылаар
64.	К.Чамыян «Ханы дазыл» кол идеялиг утказы, сюжеттиг шугумнары	1			Арын 280 № 2, 3, 4 бижимел харыылаар
65.	К.Чамыян «Ханы дазыл» чогаалдың кижизидикчи утка-шынары	1			Арын 300 № 2, 3, 4, 5 бижимел кылып, күүседир
66.	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг «Кижиги болуру чажындан»	1			арын 280 № 5, 7 бижимел харыылаар
67.	Л.Х.Ооржак «Өңүг кижиги» тема, идеязы	1			Чогаалды номчуур, план ёзугаар сайгарылгазын кылыр
68.	А.Х-О.Ховалыг «Үш үне» тема идеязы. Төрээн черинге, чонунга, дылынга ыдыктыг хамаарылгазы	1			Арын 300-302 номчуур, арын 302 № 3,4 бижимел харыылаар

**7-ГИ КЛАССТЫҢ ТӨРЭЭН ЧОГААЛ КИЧЭЭЛИНИҢ КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ
ПЛАННААШКЫНЫ**

Неделяда 2 шак, бүдүн чылда – 68 шак

№	Кичээлдин темазы	шагы	План езугаар хүнү	Херек кырында хүнү	Онаалгалар
1	Чогаал делегейинче аян-чоруктарның уламчызы	1			6 класска номчаан чогаалдарын даңзылап бжиир
2	Маадырлыг тоолдар. «Танаа-Херел» класска номчулгасы, тема, идеязы	1			Арын 9-19 тоолду төндүр номчуур
3	«Танаа-Херел» тоолдун мөзүлүг, мөзү чок маадырларын сайгарары	1			Арын 19, № 2 бижимел харыылаар.
4	«Танаа-Херел» тоолда кирген тыва чоннуң чанчылдарын, езулалдарын ушта бжиип, номчуп сайгарары	1			Арын 20, № 5, 6 бижимел харыылаар
5	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» класска номчулгасы, тема, идеязы	1			Арын 26-38 төндүр номчуур
6	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» тоолдун уран-чечени	1			Арын 36, № 4 бижимел харыылаар
7	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» кол маадырларның омур-хевири	1			Арын 38, № 1 бижимел харыылаар Арын 36, № 4 бижимел харыылаар
8	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» кыс маадырның онзагайы, эрес-дидими	1			Арын 39, № 3 бижимел харыылаар.
9	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» мөзү чок маадырларның омур-хевири	1			Арын 39, № 5 харыылаар
10	Чогаал теориязы. Маадырлыг тоолдар (эпос) дугайында билиг	1			Арын 41, № 1,2 харыылаар
11	Серен-оол В.С. «Каң-кыс» номчулгасы, тема, идеязы	1			Арын 47-53 номчуур.
12	Серен-оол В.С. «Кан-кыс». «Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» деп маадырлыг тоол-биле домей талаларын болгаш ылгалдарын сайгарып, тайылбырлаар	1			Арын 53, № 2 харыылаар.
13	Серен-оол В.С. «Каң-кыс» тоолдун уран-чечени	1			Арын 53, № 6 бижимел харыылаар.
14	Кенин-Лопсан М.Б. «Хайыралыг Калчан-Шилги» «Холу чадагай ирей», «Шоодайлаткан кулун», «Аяк	1			Арын 60, № 1, 2,3, 4

	сүттүн ачызы», «Чарлыышкын» номчулгазы, тема, идеязы, утказынын сайгарылгазы				бижимел харыылаар.
15	Кенин-Лопсан М.Б. «Хайыралыг Калчан-Шилги» «Хол дээрбези», «Кестирген пөш», «Бомбалаткан балыктар», «Пөш дөзүндө чыдын», «Кырганның читкени» номчулгазы, утказынын сайгарылгазы	1			Арын 65, № 1, 2,4 харыылаар
16	Кенин-Лопсан М.Б. «Хайыралыг Калчан-Шилги» «Эзинин чагы», «Манаашкын», «Эзирниң өлүмү даглар бажында» номчулгазы, утказынын сайгарылгазы	1			Арын 70, № 1, 3, 5 харыылаар
17	Кенин-Лопсан М.Б. «Хайыралыг Калчан-Шилги» Кол маадырнын омур-хевири	1			Арын 70, № 6 харыылаар.
18	Дожоогийн Цэдэв «Улуг Гобиде өг». Чогаал теориязы. Чогаалдың тематика болгаш идеязы	1			Арын 71 № 1,2 бижимел харыылаар. Арын 72 конспект.
19	Доржу М.Б. «Аас чогаал» тема, идеязы	1			Арын 73 № 1,2 харыылаар
20	Тока С.К. допчу-намдары	1			Тока С.К.-тин чогаалдарын данзылап эккээр.
21	Тока С.К. «Араттын сөзү» арын 74-87 номчуур, темазын, идеязын тодарадыр	1			Арын 87 № 1-3 харыылаар
22	Тока С.К. «Араттын сөзү» мөзүлүг, мөзү чок омур-хевирлернин сайгарылгазы	1			Арын 87 № 4-6 харыылаар
23	Тока С.К. «Араттын сөзү» арын 88-93 номчуур, утказын сайгарар	1			Арын 93 № 1-3 харыылаар
24	Тока С.К. «Араттын сөзү» тыва чоннун төөгүлүг салым-чолунга өскерилгелерни көргүскени	1			Арын 93 № 4 харыылаар
25	Тока С.К. «Араттын сөзү» туннел кичээл	1			Арын 93 № 5 харыылаар
26	Сарыг-оол С.А. «Ангыр-оолдун тоожузу». «Дагаа чылдыг мен», «Шагаа» номчулгазы, утказын сайгарар	1			Арын 102 № 1,3 харыылаар
27	Сарыг-оол С.А. «Ангыр-оолдун тоожузу». «Пөш бажынга» номчуур, утказын сайгарар	1			Молдурганын омур-хевирин тайылбырлап, тыва кижинин малы-биле харылзаазынын кайы-хире ханынзын тайылбырлап бижиир.
28	Сарыг-оол С.А. «Ангыр-оолдун тоожузу» улусчу езу-чанчылдарынын, байырлалдарынын, оюннарынын	1			«Мээн чылым» кыска чогаадыг

	ужур-дузазы				
29	Сарыг-оол С.А. «Ангыр-оолдун тоожузу» Шагаа байырлалынын онзагайы	1			Өг-бүлезинге Шагаа байырлалын эрттирерин бижиир.
30	Сарыг-оол С.А. «Ангыр-оолдун тоожузу» «Кижиги – оран төлү» чогаадыг	1			Тойлу биле Чарык-Чаактын омур-хевирин сайгарып бижиир.
31	Сарыг-оол С.А. «Ангыр-оолдун тоожузу» чогаадыгларнын сайгарылгазы, түннел кичээл	1			Арын 120 № 6 чурук чуруур.
32	Эллий С.Р. «Экии, тыва чонум!»	1			Арын 122м№ 1-4 харыылаар.
33	Ховенмей Б.Д. «Чүү болганыл?»	1			Арын 127 № 1-3 харыылаар.
34	Сарыг-оол С.А. «Соругга» тема, идеязы	1			Арын 131 № 1-4 шилилгелиг 2 айтырыгга харыылаар.
35	Сарыг-оол С.А. «Соругга» дылдын чурумалдыг аргаларынын салдары	1			Чогаалдын дылынын уран-чеченин улаштыр сайгарар.
36	Сарыг-оол С.А. «Соругга» чогаалдын адынын ужур-утказы, детальдарны көргүскенинин салдары. Чогаал теориязы. Чечен чугаа	1			Арын 134 № 1-9 шилилгелиг 4 айтырыгга харыылаар.
37	Сувакпит О.О.«Ылар» класска номчулгазы, тема, идеязы	1			Бодунун шилилгези-биле доктаадыр.
38	Сувакпит О.О. «Ылар» аянын номчулга	1			Бойдус камгалалынга хамаарышкан төлевилелди тургузар.
39	Кудажы К-Э.К «Кызыл-Бөрттүг» тема, идеязы	1			Арын 141 № 1 харыылаар
40	Кудажы К-Э.К «Кызыл-Бөрттүг» чогаалда тоожуушкун аянын онзагайы	1			Чогаалдын дылынын уран-чеченин сайгарары.
41	Кудажы К-Э.К «Кызыл-Бөрттүг» чурттун төөгүзүнүн чидиг айтырыгларын болгаш чоннун сорук-кузелин көргүскени	1			Арын 142 № 2,3 харыылаар.
42	Кудажы К-Э.К «Кызыл-Бөрттүг» кол маадыр, ооң омур-хевиринде таарымчалыг талалары	1			Ук чогаалга даянган, чараш мөзү-шынар болгаш сагыш-сеткил үнезинге хамаарыштыр бодунун бодалын илередир.
43	Суваң Ш.М. «Чээн оол» номчулгазы, тема, идеязы	1			Оолдун психологтук байдалын, дылдын чурумалдыг аргаларын дамчыштыр көргүскени.
44	Пюрбю С.Б. «Эргеппей дугайында тоожу» номчулгазы, тема, идеязы	1			Арын 172 № 1-3 харыылаар.
45	Пюрбю С.Б. «Эргеппей дугайында тоожу» чогаалдын төөгүлүг үндезини	1			Арын 174 № 1-4 шилилгелиг 2 айтырыгга харыылаар.
46	Пюрбю С.Б. «Эргеппей дугайында тоожу» кол маадырнын	1			Арын 178 № 1,2 харыылаар.

	овур-хевири				
47	Пюрбю С.Б. «Эргеппей дугайында тоожу» чогаал маадырларынга болгаш болуушкуннарга авторнуң хамаарылгазы. Чогаал теориязы. Тоожу дугайында билиг.	1			Арын 182 № 5 илеткел кышыр.
48	Сагаан-оол О.К. «Найырал» номчулгазы, тема, идеязы	1			Номчаанын эдerti чугаалаарынга белеткенир.
49	Сагаан-оол О.К. «Найырал» чечен чугааның амыдыралчы үндезиннери, кол маадырның иштики делегейиниң болгаш өскелерге салдарлыгы. Чогаал теориязы. Композиция болгаш сюжет дугайында билиг	1			Маадырның омур-хевиринге үнелел бээр.
50	Доржу М.Б. «Дайынныг кино көргөш...» тема, идеязы	1			Орус херээжен маадыр Матренага авторнуң хамаарылгазын бодунуң билип турары-биле бижиир
51	Иргит И.Б. «Эргим Уля угбай» номчулгазы, тема, идеязы	1			Чогаалдың дылының уран-чеченин сайгарар.
52	Пюрбю С.Б. «Төрээн дылымга»	1			Шүлүктү шээжилээр
53	Даржай А.А «Авамга» тема, идеязы.	1			Шүлүктүң дылының чурумалдыг аргаларын тодарадыр
54	Чогаал теориязы. Шүлүк дугайында билиг.	1			Арын 219-222 конспект
55	Күжүгет М.А. «Бак сагыш башка халдаар» тема, идеязы	1			Арын 224 № 4, 5 харыылаар
56	Күжүгет М.А. «Бак сагыш башка халдаар» дылының уран-чечени	1			Арын 224 № 7,8 харыылаар
57	Лудуп Р.Д «Көжүп чоруур чавыс-чавыс булуттарлыг»	1			Арын 225 № 2, 3 бижимел харыылаар
58	Сарыг-оол С.А. «Алдан-маадыр»	1			Арын 226 № 1-6 шилилгелиг 4 айтырыгга бижимел харыылаар
59	Сарыг-оол С.А. «Алдан-маадыр» төгерик стол. Тываның төөгүзүн коптараал.	1			Алдан-Маадырлар дугайында илеткел
60	Лудуп Р.Д «Улаастайга»	1			Шүлүктүң утказын допчулап бижиир.
61	Бадра И.У. «Ужудукчу Кидиспей» номчулгазы, тема, идеязы	1			Арын 232 № 1-5 харыылаар
62	Бадра И.У. «Ужудукчу Кидиспей» Кидиспей – Тываның баштайгы ужудукчузу.	1			Арын 232-236 номчуур
63	Бадра И.У. «Ужудукчу Кидиспей» чогаалдың дылын, утказын сайгарары	1			Арын 236 № 1-4 бижимел харыылаар
64	Сувакпит О.О «Сат Бурзеккей	1			Сат Бурзаккей деп кымыл?

	дугайында баллада» номчулгазы, тема, идеязы				Илеткел белеткээр
65	Кудажы К-Э.К «Он бир» номчулгазы, тема, идеязы	1			Арын 250 № 1,2 харыылаар
66	Кудажы К-Э.К «Он бир» тыва чоннун Ада-чурттун Улуг дайынынга киришкени, дузазы	1			Чогаадыг «Дайын-биле каннаттынган акы-дунмашкы найырал»
67	Кудажы К-Э.К «Он бир» тыва чоннун Ада-чурттун Улуг дайынынга киришкени, дузазы.	1			Арын 250 № 5, 7, 8 бижимел харыылаар.
68	Чогаал теориязы Шии чогаалынын дугайында билиг	1			Арын 251-252 конспект.

5-ки класстың төрөөн чогаал эртеминге календарь-тематиктиг план			Эрттирер хүнү		
№ урока	Программный материал	шагы	план	факт	Онаалгазы
1.	Ном дугайында сөс. Сарыг-оол С.А. «Ном». Кунзегеш Ю.Ш. «Сиген шөлүндө». Чогаал теориязы. Деңнелге.	1			Арын 5 онаалга 5 Арын 5-6 доктаадыр, арын 7 онаалга 3
2.	Сарыг-оол С.А. «Эдер амыганныр» («Аңгыр оолдуң тоожузу» деп чогаалдан үзүндү).	1			Арын 8-13 номчуур. онаалга 3,8
3.	Эгээртинмес эргине-байлак – аас чогаалы Тоолдар. Улустуң аас чогаалы. Фольклорнуң биче хевирлери	1			Арын 14- 18 номчуур
4.	Улегер домактар болгаш чечен сөстөр. Тывызыктар. Литература теориязы: улегер домактар болгаш чечен сөстөр. Тывызыктар	1			Арын 45-51 номчуур, онаалга 2 Арын 54-59 онаалга 7
5.	Хуулгазын тоолдар «Тос оолдуг Доктагана кадай».	1			Арын 19-27 номчуур. онаалга 6 арын 27
6.	Анаа тоолдар. «Балыкчы Багай-оол» тема, идеязы	1			Арын 28-33 номчуур. Онаалга 8
7.	Тоол «Чаңгыс ой аъттыг үш алышкы».	1			Арын 34-37 тоолга кроссворд чогаадыр: ой, Өөдежок, ээрмчик, ширтек, байбың,хаан
8.	Дириг амыганныр дугайында тоолдар. Тоолдар «Чеди иелиг Чес-Мыйыс». «Кускун биле Үгү». Литература теориязы: эпитет	1			Арын 38-39 номчуур, онаалга 5
9.	Леонарда да Винчи. Притча «Итпиктер болгаш оларның оолдары». «Пеликан».	1			Арын 42-44 номчуур, онаалга 6
10.	Бурят улустуң аас чогаалы. Тирада.	1			Арын 53-54 онаалга 3
11.	Аас чогаалындан ужукталгаш....Кудажы К-Э. К. «Кым эң ажыктыгыл?» тема, идея.	1			Арын 61- 68 онаалга 5,9
12.	Эргеп М.С. «Чартык арбай». Эргеп М.С. «Хек	1			Арын 69-71 номчуур,

	чүгө ыраажы болганыл?».				онаалга 2 Арын 76-77 онаалга 2
13.	Сүрүң-оол С.С. «Карактар дугайында маргылдаа».	1			Арын 72-74 номчуур, тоол маадырларынга кроссворд тургузар
14.	Чүлдүм Ч.М. «Тарааның тывылганы».	1			Арын 74-76 номчуур, онаалга 5
15.	Сувакпит О.О. «Арзылаң биле Пар». Серен С.С. «Ном биле Портфель». Чогаал теориязы. Басня дугайында билиг.	1			Арын 78 доктаадыр Арын 80 онаалга 4-5
16.	Крылов И.А. «Каарган болгаш дилги». Чогаал теориязы..	1			Арын 81-82 номчуур онаалга 7
17.	Иргит Л.Х. «Теве». Литература теориязы: диригжидилге	1			Арын 83 онаалга онаалга 4-5
18.	Чаштар делегейиниң көрүнчүү. Чадамба Л.Б. «Аян-чорук».- «Ужар» Кайгамчык-ла «Азас»	1			Арын 85-88 номчуур Арын 88-92 номчуур
19.	Чадамба Л.Б. «Аян-чорук».				Арын 92-97 номчуур
20.	Өлчей-оол М.К. «Тергелиг аът» («Хөөрээрниң чогаалдары» деп номдан).	1			Арын 98 онаалга 19
21.	Саган-оол О.К. «Эжишкилер».	1			Арын 100-103 онаалга 2,5,6
22.	О.О. Сувакпит. Чечен чугаа «Аът чарыжы»	1			Арын 104-106 номчуур, арын 106 айтырыг 2,4 бижимел харыылаар
23.	М.С. Эргеп . Тоожу «Өдүгенде чайлаг» (шилиттинген эгелер)	1			Арын 107-122 номчуур, кол утказын чугаалап өөренир, Чогаадыг бижиир
24.	М.С. Эргеп . Тоожу «Өдүгенде чайлаг» (шилиттинген эгелер)	1			Арын 122 № 3, 4 бижимел харыылаар
25.	Ш.М. Суван .Тоожу «Кара – Баштыг» Литература теориязы: пейзаж	1			Арын 123-127 номчуур, арн 127 № 4, 7 бижимел харыылаар

26.	Р.Д. Лудуп. Шүлүк «Таваар, маажым бадып келгеш»	1			Арын 128 мчуур, арын 128№ 3, 4 бижимел харыылаар
27.	Хуулгаазыннар делегейи. Ш.М. Суван. Тожу «Хүн-Херелден аалчылар»(шилиттинген эгелер)	1			Арын 129-148 номчуур, кол утказын чугаалап өөренир, арын 149№ 5,7 бижимел харыылаар
28.	Н.Ш. Куулар. Тоожу «Танаа- Херелдин чуртунда» (шилиттинген эгелер)	1			Арын 149-170 номчуур, арын 170 № 5,6,7 бижимел күүседир
29.	Э.Л.Донгак Уругларга шии «Буянныг амыганныр»	1			Арын 171-188 номчур, арын 189 №2,7, 10 бижимел харыылаар
30.	Ыдыктар. С.Б. Пюрбю. Шүлүк «Ынак Тывам», О.О. Сувакпит. «Россияга алдар» А. Уержаа «Ие дылым»	1			Арын 190-194 номчуур, уран-чечен аргаларын сайгарар
31.	Тиилелгениң сылдыстары. С.А. Сарыг-оол. Шүлүк «Маадыр Чүргүй-оол»	1			Арын 195-196 номчуур, арын 196 3 5, 7 бижимел харыылаар
32.	Муса Джалиль. Шүлүк «Укчугаштар»	1			Номчуур, кол утказын чугаалаар, уран-чеченин сайгарар
33.	Дириг амыганныр делегейи . Ю.Ш. Кюнзегеш. Шүлүк «Эзимнерниң ыры»	1			Арын 199 номчуур 6,8 бижимел харыылаар
34.	С.С.Сюрюн-оол Чечен чугаа «Ус кушкаш»	1			Арын 200-202 номчуур, арын 203№ 4, 7 бижимел күүседир
35.	М.А. Кужугет .Чечен чугаа «Азыранчып чораш...» (шилиттинген эгелер) Төлөвилел ажылы	1			Арын 203-215 номчуур 1, 2 бижимел харыылаар
36.	В.М. Санги.Чечен чугаа «Баштайгы олча»	1			номчуур, кол утказын чугаалаар

6-гы класстың тыва чогаал кичээлиниң календарь-тематиктиг

планнаашкыны

Неделяда шак, бүдүн чылда – 36 шак

№	Кичээлдин темазы	шагы	План езугаар хуну	Херек кырында хуну	Онаалгалар
1.	Литература-уран-чүүлдүн хевири	1			Арын 3 конспектилээр
2.	Чогаал теориязы. Мифтер тоолчургу чугаалар болгаш төөгү чугаалар «Ай, хүн», «Чеди-Хаан сылдыс».	1			Арын 4-6 конспект Арын 7, № 1,2,3 харыылаар
3.	«Үгер канчап дээрже үне бергенил?» «Кижини канчап эң-не күштүг болганыл?»	1			Арын 7, № 4,5 харыылаар
4.	«Күскениң чылга киргени» «Үттүг-Хая дугайында тоолчургу чугаа»,	1			Арын 9 № 1-3 харыылаар
5.	«Хайыракан», «Теве-Адар»	1			Арын 13 № 1,7 харыылаар
6.	«Амыр-Санаа дугайында төөгү чугаа» класска номчулганы, тема, идеязы, кол маадырның овор-хевирин сайгарары	1			Арын 21, № 1 харыылаар Амыр-Санааның чуруун чуруур, арын 21, № 2 харыылаар
7.	«Кыры сөөгү» «Хөөмейлээр Бүдүкпен» тема, идеязы. Литература теориязы: тоолчургу чугаа	1			Чогаалда илереттинген кол бодалды бижиир. Чогаалдын планын тургузар. Өске чоннарның тоолчургу чугааларын интернет четкизинден тып номчуур
8.	Тыва улустуң ырылары. «Кадарчы», «Ала караан дешкен болза» «Межегей», «Самагалтай», «Хандагайты» «Очалаңдан кедилерин», «Тооруктуг долгай Таңдым»,				Ырыларның утказын бижиир Ырыларның уран-чеченин сайгарар, күзели- биле 1 ыры шээжилээр
9.	«Өдүгөн-Тайга», «Чашпы-Хемим», «Алды баштыг Кара-Дагны», «Дөге-Баары» тема, идеязы. Литература теориязы: тыва улустуң ырылары				Ырыларның уран-чеченин сайгарар, күзели- биле 1 ыры шээжилээр
10.	Тыва улустуң ырыларыга аянынг номчулга				Конспект
11.	Кожан ырлар. Литература теориязы: частушки	1			Кожамыктарның темалыг болуктери аайы-биле 1-1 чижектер тывар.
12.	Алгыш-йөрээлдер. Литература теориязы: алгыш-йөрээлдер	1			Доктаадыр
13.	Алгыш-йөрээлдер тема, идеязы				Конспект, арын 35

14.	Хам алгыштары. Таңды алгааны. Чаш уруг алгааны. Шагаа байырлалын алгааны	1			Күзели-биле доктаадыр. Конспект, арын 35
15.	Алгыш-йөрээлдерге аянын номчулга. Литература теориязы: заклинания дилег, тейлээшкин, мөргүл	1			Конспект, арын 38
16.	С.А.Сарыг-оол «Агар-Сандан ыяш» номчулгасы, тема, идеязы; утказын, дыл-домаан сайгарар. Гипербола болгаш литота дугайында билиг	1			Арын 44, № 1 бижимел харыылаар Арын 44, № 3,4 бижимел харыылаар. Арын 44-45 конспект.
17.	Гримм алышкылар. Тоол «Ак чылан» Козлова С.В. Шүлүк «Аъттыг шеригжи кыс» тема, идеязы	1			Арын 51, № 1-7 бижимел харыылаар. Арын 56, № 1,4 бижимел харыылаар
18.	К. К-Э Кудажы «Маргылдаа» тема, идея, номчулгасы ; С.С.Сүрүң-оол «Аът биле Оор» тема, идеязы	1			Арын 66, № 3 бижимел харыылаар Арын 67 № 1, 5 бижимел харыылаар
19.	Крылов И.А. «Шиижек биле көгө-буга» тема, идеязы Литература теориязы: басня	1			Арын 68 №1-8 шилилгелиг харыылаар. Арын 68-70 конспект
20.	Элээдилер делегейи. С.К.Тока «Араттың сөзү» (шилиттинген эгелер): «Мерген», «Тас-Баштыг» тема, идеязы	1			Мерген» деп үзүндүнүн бердинген абзацтарын доктаадыр. Арын 77, № 1-5 бижимел харыылаар
21.	С.К.Тока «Араттың сөзү»: «Шаагай» , «База кыш» тема, идеязы	1			Арын 84 № 2,3 бижимел харыылаар. Арын 84 № 5, арын 89 1-4 харыылаар
22.	С.К.Тока «Араттың сөзү»: «Шаагай» , «База кыш» омур-хевирлеринин онзагайы, дылының уран-чечени	1			Чогаалга хамаарыштыр чурук чуруур
23.	С.А.Сарыг-оол. Чечен чугаа «Ол-ла Маскажык» тема, идеязы	1			Арын 96 №3,4 харыылаар
24.	С.А.Сарыг-оол. Чечен чугаа «Ол-ла Маскажык» омур-хевирлеринин онзагайы, дылының уран-чечени	1			Арын 96 № 6-11 харыылаар
25.	О.О.Сувакпит. Чечен чугаа «Буянын сергези» тема, идеязы	1			Арын 104 № 1- 5 харыылаар
26.	М.М. Дуюнгар. Чечен чугаа «Хлеб» тема, идеязы	1			Арын 110, № 1-6 харыылаар
27.	Ш.М. Суваң. Тоожу «Кижибүрүс» (шилилгелиг) Литература теориязы: литературлуг маадыр	1			Арын 117-130 катап номчуур
28.	Ш.М. Суваң. Тоожу «Кижибүрүс» омур-хевирлеринин онзагайы.	1			Арын 130 № 2,7 бижимел харыылаар

	Литература теориязы: литературлуг маадыр				
29.	А.В. Неверов.Тоожу «Аьштыг- чемниг Ташкент хоорай» тема, идеязы	1			Арын 117, № 1 харыылаар
30.	Төрээн чуртум делгемнери. Х.М. Ойдан-оол. Тоожу «Эзир» (шилиттинген эгелер)	1			Арын 135 № 1-9 шилилгелиг 3 айтырыгта харыылаар
31.	Ш.М. Суваң.Чечен чугаа «Азыранды» тема, идеязы Литература теориязы: проза , лирика	1			Арын 153№ 1,4 бижимел харыылаар
32.	Төрээн чуртум делгемнери. С.А.Сарыг-оол. Шүлүк «Күс», М.Б. Доржу «Экии, Тывам!»,	1			Шулуктун уран-чеченин сайгарар,
33.	А.А.Даржай «Огге йөрээл», С.Б.Молдурга «Амыгганнар чылы»тема, идеязы,	1			Шулуктун утказын кысказы- биле бижиир . Бодунуң чылын пээжилеп алыр
34.	У.О. Оралбаев «Тыва черге мөгейиг»тема, идеязы	1			Шулуктун уран-чеченин сайгарар
35.	Көжеге-даа ажыттынды В.Ш.Көк-оол чаштарга шии «Чаргы», Е.Т. Танова. Шии «Илбилиг согун»	1			Арын 193, № 1-13 шилилгелиг 5 айтырыгта бижимел харыылаар
36.	Көжеге-даа ажыттынды В.Ш.Көк-оол чаштарга шии «Чаргы», Е.Т. Танова. Шии «Илбилиг согун»	1			